

1.01

UDK: 930(497.4Kropa):682:334.73"1924/1927"

Lev Centrih*

»Kaj naj storim v slučaju, da naši častiti zadružniki ne bodo hoteli povišati deležev?«

Konflikti v Prvi žebeljarski in železo- obrtni zadrugi v Kropi in Kamni Gorici v letih 1924–1927**

IZVLEČEK

Članek se ukvarja s konflikti v Prvi žebeljarski in železo-obrtni zadrugi v Kropi in Kamni Gorici v letih 1924–1927. Zadruga je bila sprva organizirana kot običajna delniška družba, vendar se je zaradi nezainteresiranosti lokalnih podjetnikov že pred prvo svetovno vojno približala načelom Krekovega – Raiffeisnovega združništva. Razvoj podjetja v delavsko produktivno zadrugo je dosegel vrh v letu 1922, ko so vsi člani za glasovanje na občnih zborih pridobili pravico enega glasu ne glede na število vplačanih deležev. Bolj demokratično načelo delovanja zadruge se je v času dolžniških težav in boja s konkurenco za vodstvo izkazalo kot ovira, iz česar so izšli številni konflikti. V tem pogledu je namen članka opozoriti na idejne in praktične probleme socialnega katolicizma, zlasti njegovega poskusa preseganja kapitalizma.

Ključne besede: združništvo, katolicizem, industrijski konflikti, Janez Evangelist Krek, Zadrughna zveza v Ljubljani

* Dr. sociologije, docent in znanstveni sodelavec, Oddelek za zgodovino Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem, Titov trg 5, SI–6000 Koper; raziskovalec, Inštitut za civilizacijo in kulturo, ICK, Beethovnova ulica 2, SI–1000 Ljubljana, lev.centrih@upr.si

** Članek je rezultat raziskave v okviru programa Raziskave kulturnih formacij (P6 – 0278), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ABSTRACT

“WHAT SHOULD I DO IF OUR DISTINGUISHED COOPERATIVE MEMBERS DO NOT WANT TO INCREASE THEIR SHARES?” CONFLICTS IN THE FIRST NAIL AND IRON CRAFTS COOPERATIVE IN KROPA AND KAMNA GORICA BETWEEN 1924 AND 1927

The article focuses on the conflicts in the First Nail and Iron Crafts Cooperative (Prva žebljarska in železo-obrtna zadruga) in Kropa and Kamna Gorica between 1924 and 1927. Initially, the cooperative was organised as an ordinary joint-stock company. However, because of the indifference of the local entrepreneurs, it came close to the principles of Krek's and Raiffeisen's cooperative model already before World War I. The development of this company into a productive workers' cooperative culminated in 1922, when all of its members acquired the right to a single vote at the general assemblies regardless of their invested shares. When it struggled with indebtedness and fought its competition for the leading position, this democratic principle of the cooperative's operations turned out to be an obstacle for the leadership, which resulted in many conflicts. In this sense, the purpose of the article is to underline the ideological and practical problems of social Catholicism, especially its attempt at transcending capitalism.

Keywords: cooperatives, Catholicism, industrial conflicts, Janez Evangelist Krek, the Cooperative Union in Ljubljana

Uvod

Tema pričujočega članka so konflikti v Prvi žebljarski in železo-obrtni zadrugi v Kropi in Kamni Gorici v letih 1924–1927. Kritični člani zadruge so leta 1924 na Zadružno zvezo v Ljubljani poslali dve anonimni pismi, v katerih so napadli vodstvo in mu očitali korupcijo, izčrpavanje zadruge, klikarstvo in obračunavanje s poštenimi člani. Konflikt je postal še posebej intenziven v letu 1927, ko se je zadružno vodstvo zaradi prekomerne zadolženosti odločilo zvišati deleže in znižati mezde, pri čemer je imelo podporo pri svoji krovni organizaciji katoliški Zadružni zvezi. Viden del zadružnih članov je tem ukrepom nasprotoval in odločno nastopil na občnem zboru.

Namen članka je raziskati strategije razreševanja poslovnih težav in konfliktov v gospodarski organizaciji, ki v izbranem obdobju ni delovala kot povsem običajno kapitalistično podjetje, temveč kot zadruga, ki je bila blizu Raiffeisnovemu modelu, kot ga je za slovenski prostor prilagodil Janez Evangelist Krek, in ki je nastal za potrebe kmečkih kreditnih zadrug. Običajnemu kapitalističnemu podjetju in katoliški zadrugi je bilo skupno to, da so bile poslovne odločitve v obeh primerih usmerjene k ustvarjanju dobička na trgu. Razlika je obstajala v položaju delovne sile. Medtem ko je delavska participacija pri tipičnem kapitalističnem podjetju tistega časa teoretično lahko

v najboljšem primeru obstajala kot »dodatek«, kot nekakšen amortizer za blažitev notranjih konfliktov, ki so si ga delavci izborili, pragmatični kapitalisti pa vanj privolili, je bil pri katoliški zadrugi vpliv zadružnikov – delavcev na upravljanje zadruge konstitutivni del gospodarske organizacije. Čeprav je zadruga v Kropi in Kamni Gorici nastala leta 1894 kot pravzaprav popolnoma običajna delniška družba, so njeni protagonisti v skladu s katoliško socialno doktrino pravila postopoma spreminjali tako, da so zadružniki sčasoma postali tudi navadni delavci. Najprej z opravnimi deleži (1900) brez glasovalne pravice in nazadnje z odpravo opravnih deležev (1904), s čimer so vsaj formalno omogočali bolj enakopravno odločanje na občnih zborih, ki so volili upravo zadruge po načelu en delež je en glas. Nazadnje (1922) je lahko imel vsak zadružnik na občnem zboru samo en glas, ne glede na število deležev.

Ideologija, ki je povezovala delavce in upravo, je v skladu s katoliško socialno doktrino tistega časa zadrugo razumela kot družino, ki so jo člani ustanovili zaradi vzajemne pomoči. V katoliški ideologiji je imela ta doktrina v tistem času eksplicitno protikapitalistično konotacijo. Na tej točki pa naletimo na problem, ki ga je v zvezi s slovenskim zadružništvom nasploh izpeljal Žarko Lazarevič. Opozoril je, da je bila protikapitalistična retorika, ki so jo širili protagonisti katoliškega zadružništva, v praksi nemočna. Zadružništvo je zavarovalo srednji sloj in prevladujočo kmečko populacijo, vendar s kapitalizmom ni prekinilo. Nasprotno, v resnici je »postalo [...] učinkovit način integracije nižjih družbenih slojev v meščansko družbo in kapitalistično ekonomijo«. ¹ Namen pričujočega članka je na primeru Prve žebljarske in železo-obrtno zadruge v Kropi in Kamni Gorici pokazati, da je bil ta proces integracije konfliktan. Katoliška protikapitalistična ideologija, o kateri govori Lazarevič, se je v kriznih okoliščinah svojim naslovnikom pokazala v neprijetni, avtoritarni luči. Jedro Krekove doktrine, ki so jo občasno tudi neposredno povezovali s socializmom, je bil namreč patriarhat. Patriarhat sicer predpostavlja ljubezen, vzajemno pomoč in solidarnost med člani neke skupnosti, vendar tudi strogo hierarhijo in disciplino. Prav k slednji se je v konfliktnem položaju zateklo vodstvo zadruge, ki je »demos« in »demokracijo« prepoznalo kot oviri, in tako posnemalo upravnike v povsem običajnih kapitalističnih podjetjih.

Prvi del članka popisuje temeljne zgodovinske vire in obstoječo literaturo na temo zadruge v Kropi in Kamni Gorici, drugi del identificira pomembne posameznike, ki so bili udeleženi v konfliktu, v tretjem delu je izpeljana rekonstrukcija konflikta, sledi pa sklep z razpravo o vprašanih ideologije socialnega katoliškega gibanja na Slovenskem v obdobju pred drugo svetovno vojno.

1 Žarko Lazarevič, »Ekonomska samozaščita in odgovornost. Zadružništvo kot orodje obvladovanja osebnih tveganj,« v: *Pomisli na jutri. O zgodovini (samo)odgovornosti*, ur. Andrej Studen (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012), 120.

1. Literatura in zgodovinski viri o Prvi žebeljski in železo-obrtni zadrugi v Kropi in Kamni Gorici

Zadružništvo velja za enega od pomembnih razvojnih modelov na Slovenskem, ki je bistveno zaznamoval zgodovino tega prostora od konca 19. stoletja vse do druge svetovne vojne. Zgodovine slovenskega narodnega gospodarstva in politike, zlasti dominacije katoliškega političnega tabora, brez zadružništva pravzaprav ni mogoče razložiti. Ker je zadružništvo posegalo na vsa temeljna področja gospodarskega življenja (kmetijstvo, industrijo, obrt, trgovino, bančništvo, gospodarsko izobraževanje, publicistiko in raziskovanje), se ga je slovensko zgodovinopisje redno dotikalo. V *Slovenski novejši zgodovini* je zadružništvu namenjena tale ocena: »[K]mečko zadružništvo [...] je bilo v obdobju med vojnama pomembna in široko sprejeta ekonomsko-socialna doktrina, od katere so pogosto pričakovali, da bo kmečko prebivalstvo rešila gospodarskih in socialnih tegob. Zadružništvo je vzbujalo upe v odpravo oziroma preseganje vplivov zakonitosti kapitalističnega gospodarjenja.«² Če odštejemo raziskovalce agrarnih problemov na Slovenskem pred drugo svetovno vojno, pa se vsiljuje ugotovitev, da so bili zgodovinarji, ki so tematiko proučevali kontinuirano in sistematično, v resnici redki. Temeljna dela sta na tem področju prispevala Žarko Lazarevič in Jože Prinčič.³ Čeprav sta raziskovalca največ pozornosti namenila kmečkemu kreditnemu zadružništvu in drugim finančnim ustanovam, so njune ugotovitve relevantne tudi za temo produktivnega zadružništva, ki je bilo v primerjavi s prvim na Slovenskem redkejši pojav in kamor je spadala zadruga v Kropi in Kamni Gorici. Tem bolj zato, ker je bila zadruga članica Zadružne zveze v Ljubljani, ki je delovala po Raiffeisnovem modelu in v kateri je bila včlanjena večina kmečkih kreditnih zadrug. Načela delovanja so bila pri katoliških kreditnih in produktivnih zadrugah podobna, zlasti glede glasovalne pravice, odvajanja dobičkov v rezervne sklade in participacije članstva, ideološke predpostavke in njim ustrezna pričakovanja pa so bili povsem enaki.⁴ Zgodovina zadruge v Kropi in Kamni Gorici v njenem predvojnem obdobju je bila doslej že predmet znanstvenih razprav in krajših strokovnih prispevkov. Zgodovino zadruge od njenega nastanka do leta 1904, ko so vanjo vstopili tudi kovači iz Kamne Gorice, je v šestdesetih letih obdelal Jože Gašperšič. Ivan Mohorič je v sedemdesetih letih zadrugo vključil v svojo zgodovino železarstva na Gorenjskem, pregleden kronološki sestavek o njej pa je prispeval Janeza Šmitka, ki ga je v devetdesetih letih objavil v *Kroparskem zborniku*. Pomembno znanstveno delo, ki življenje zadruge umešča v kulturno, ekonomsko in politično življenje Kroke in Kamne Gorice, so prispevki, ki so bili pod uredništvom Saše Florjančič objavljeni v glasilu *Vigenjc* leta 2005. Obsežnejšo sintezo zgodovine zadruge, ki vsebuje mnoge dragocene statistične podatke, najdemo tudi v diplomskem

2 Neven Borak et al., *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, 1848–1992, 1. knjiga* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2005), 455.

3 Žarko Lazarevič, *Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994). Žarko Lazarevič in Jože Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000).

4 Prim. Lazarevič in Prinčič, *Zgodovina*, 26–30.

delu Anice Gortnar. Delo, ki je neposredno povezano z dejavnostjo železarske zadruge v Kropi in Kamni Gorici, je tudi monografija *Tovarna vijakov Plamen Kropa* Jožeta Prinčiča. Ker se Prinčičevo delo ukvarja z usodo zadruge po drugi svetovni vojni in tranziciji v devetdesetih letih, je prvemu obdobju, od ustanovitve (1894–1895) do njenega preimenovanja v Plamen, kovinarska zadruga z o. j. v letu 1939, namenjeno le malo prostora.⁵ Za zadrugo v Kropi in Kamni Gorici je ohranjeno bogato arhivsko gradivo. Janez Šmitek pri svoji kronologiji navaja Arhivsko zbirko Kovaškega muzeja in Arhiv tovarne vijakov Plamen.⁶ Jaz sem se omejil na gradivo Prve žebeljarske in železo-obrtno zadruge v Kropi in Kamni Gorici, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Zadržne zveze v Ljubljani.⁷ Izbrano gradivo zadruge zajema obdobje po prvi svetovni vojni in se zaključi z letom 1927. Razmere v Kropi in Kamni Gorici v letih 1924–1927 so morale biti prav posebej dramatične, kajti v gradivu drugih (običajno kreditnih) zadrug najpogosteje naletimo zgolj na suhoparne letne bilance in zapisnike občnih zborov. Pri konkretnem primeru pa nimamo opravka samo z razburljivimi, niti malo suhoparnimi zapisniki raznih vodstvenih organov, ampak tudi z zaupno korespondenco. Zelo pomemben vir za zgodovino zadruge je tudi *Kronika Plamena*, ki povzema dogodke v organizaciji od njene ustanovitve do leta 1940. Njena posebna dragocenost je tudi v tem, da vsebuje natančne sezname združnikov in članov poslovnih organov ter mnoge druge statistične podatke. Kronika je nepodpisana in nedatirana, vendar Šmitek ugotavlja, da je njen avtor Joža Gašperšič, prokurist in v letih 1926–1943 ravnatelj zadruge, knjiga pa je izšla na Jesenicah leta 1944.⁸

2. Gospodje, advokati, politiki, duhovniki in žebeljarji

Kropa in Kamna Gorica sta (bili) majhna kraja na Gorenjskem. V drugi polovici 19. stoletja ju je najbolj zaznamoval zaton fužinarstva, katerega posledica sta bila izselejevanje in revščina. Medtem ko se je prebivalstvo Kranja v letih 1880–1931 skoraj podvojilo (2313/4190), se je v Kropi in Kamni Gorici v istem obdobju zmanjšalo skoraj za polovico (1100/578 in 816/432). O revščini govori visoka otroška mortaliteta, ki je bila nad slovenskim povprečjem, saj je v zadnjem desetletju 19. stoletja v Kropi umrl kar vsak tretji dojenček. Ta delež se je v letih 1921–1925 znižal na 25 odstotkov,

5 Jože Gašperšič, »Iz vigenjca in fužine v tovarno. Ustanovitev Žebeljarske zadruge v Kropi leta 1894 in njen razvoj do stavke 1. V. 1904,« *Kronika*, 3 (1963): 148–66. Ivan Mohorič, *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, 1. knjiga* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969), 355–61. Janez Šmitek, »Sto let Plamena, 1894–1994,« v: *Kroparski zbornik. Ob 100-letnici Plamena, 1894–1994*, ur. Verena Štekar - Vidic (Kropa in Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 1995), 89–105. Saša Florjančič, ur., *20. stoletje. Življenje v Kropi in Kamni Gorici, 1. del* (Kropa: Vigenjc, Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 2005). Anica Gortnar, »Zaton železarstva v Železnikih in Kropi ob koncu 19. stoletja« (diplomsko delo, Univerza v Ljubljani – Filozofska fakulteta – Oddelek za zgodovino, 2013). Jože Prinčič, *Tovarna vijakov Plamen Kropa: od konca druge svetovne vojne do stečaja in novega začetka, 1945–1997* (Kropa: Kovaški muzej Kropa in Inštitut za novejšo zgodovino, 2007), 17, 18.

6 Šmitek, »Sto let Plamena,« 105.

7 SI AS 531, f. 138.

8 *Kronika Plamena kovinarske zadruge z o. j. v Kropi do leta 1940* (Kropa: Plamen, 1944). Šmitek, »Sto let Plamena,« 96.

upadel na 15 odstotkov v letih 1926–1930 in v tridesetih letih dosegel 7 odstotkov, kar je bilo že manj od takratnega slovenskega povprečja (11 odstotkov).⁹

Ljudje, ki so v Kropi in Kamni Gorici ostali in se zaposlili, sčasoma pa tudi včlanili v zadrugo, so se med seboj zelo dobro poznali. Bili so si sosedje, sorodniki, botri in krščenci, sodelavci ali vsaj znanci. Pogosto pa vse hkrati. »Domačini so včasih pol za šalo pol zares rekli, da je vsa Kropa v sorodu.«¹⁰ *Kronika Plamena* iz leta 1944 vsebuje dolg seznam vseh članic in članov zadruge v letih 1895–1941, ob tem pa še sezname članov poslovnih in nadzornih organov zadruge ter druge statistične podatke.¹¹ Kot pravi avtor kronike, seznam najbrž ni popoln, ker vseh podatkov zaradi vojnih razmer ni bilo mogoče dobiti. Avtorjevo opozorilo je na mestu. Ko sem primerjal število združnih članov po posameznih letih, ki je v kroniki navedeno v posebni tabeli, se številke ne ujemajo s podatki iz celotnega seznama članstva. Kljub temu je seznam celotnega članstva nadvse zanimiv. Ob vsakem članu/članici so pripisani podatki o rojstvu, poklicu, imenu očeta (izjemoma matere), dekliškem priimku članic, kraju bivališča, članskem stažu, razlogu za prekinitev članstva v zadrugi in nazadnje tudi podatek, kateri generaciji združnikov je član pripadal. Na seznamu je navedenih 129 različnih priimkov članov, kar se je najverjetneje prekrivalo s številom družin iz Kroke in Kamne Gorice, ki sta imeli v dvajsetih letih 20. stoletja skupaj samo okoli 1000 prebivalcev. Iz seznama je razvidno, da je pri 11 družinah članstvo v zadrugi obstajalo v treh generacijah. Ena takih je bila družina Šolar. V letih 1895–1941 je na seznamu članov navedenih 34 oseb s tem priimkom, ki so živeli v Kropi in Kamni Gorici. Šolarji združniki so bili od prve polovice 19. stoletja – njihov najstarejši član zadruge je bil rojen leta 1829 – do začetka druge svetovne vojne marsikaj. V glavnem so bili žebjarji (20), tovarniški delavci (4), v isto poklicno skupno je mogoče prišteti še skladiščno delavko in strojnega ključavničarja, toda med njimi najdemo tudi dva ključavničarska mojstra, obratovodji, ravnatelja in župana v eni osebi, posestnico – gostilničarko, posestnika – fužinarja in nazadnje celo župnika.¹² Šolarje srečamo na vseh odgovornih položajih zadruge, vendar pa je treba dodati, da gre le za pet različnih oseb. Največ različnih funkcij je v zadrugi zamenjal Franjo (Fran) Šolar. Začel je kot tajnik ravnatelja (1894), potem je bil namestnik načelnika (1898) in od leta 1903 načelnik, ves čas pa je bil še član načelstva, nekaj let tudi župan Kroke. V letih 1904 in 1919 je bil ravnatelj zadruge, večino tega časa pa še njen prokurist. Vse kaže, da si je v petindvajsetletni karieri nabral nasprotnike. Iz zadruge je bil izključen leta 1919. Anonimno pismo Zadržni zvezi omenja, da naj bi Šolarja »na nesramen način vrgli iz zadruge«, minirala pa naj bi ga župnik Oblak in Joža Gašperšič, ki je leta 1926 postal ravnatelj zadruge in jo vodil skoraj do konca.¹³ *Kronika zadruge*, ki jo je napisal prav

9 *Kronika Plamena*, 3. Saša Florjančič, »Demografski razvoj Kroke in Kamne Gorice do druge svetovne vojne,« v: *20. stoletje. Življenje v Kropi in Kamni Gorici, 1. del*, ur. Saša Florjančič (Kropa: Vigenjc, Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 2005), 14, 17 in 19

10 Zmago Šmitek, »Družbena kultura Kroke v prvi polovici 20. stoletja,« v: *20. stoletje. Življenje v Kropi in Kamni Gorici, 1. del*, 23.

11 *Kronika Plamena*, I–XXXVIII.

12 *Ibid.*, XXIII–XXIV.

13 SI AS 531, f. 138, Zadržni zvezi! [Anonimno pismo je bilo verjetno odposlano leta 1924 ali 1925.]

isti Gašperšič, kratko in jedrnatoporoča, da je Franjo Šolar s svojega položaja januarja 1919 preprosto odstopil, omenja pa še »hujskanje nekaterih zoper novo vodstvo«, kar naj bi v zadrugi povzročilo »nekoliko težav«. ¹⁴ Težave se tega leta vsekakor niso razrešile. Kot bom pokazal v nadaljevanju, se je brada kasnejših konfliktov vlekla najmanj od leta 1919. Z izjemo Mihe Šolarja, nesojenega kandidata za ravnatelja, proti kateremu je župnik Oblak pisal na Zadržno zvezo, so drugi člani te rodbine pretrese prenesli razmeroma dobro. Na položaju predsednika nadzorstva in kot člana načelstva tako srečamo še Valentina in Jožo Šolarja, oba ključavničarska mojstra. Edini žebjar iz Šolarjeve družine, ki je v zadrugi prilezel do odgovornega položaja, je bil Jakob Šolar, ko je bil v letih 1919–1922 član njenega nadzorstva.

Zaposlovanje družinskih članov v zadrugi in druge ugodnosti niso bili redki pojav. Župnik Valentin Oblak, v letih 1919–1926 predsednik nadzorstva, je na izrednem občnem zboru zadruga decembra 1924 v naelektrenem ozračju zakulisnih sporov in obrekovanj zanosno izjavil: »Smatrajmo zadrugo kot družino«. ¹⁵ Zdi se, da so mnogi združniki ta ideal že dolgo razumeli preveč dobesedno. Zmago Šmitek je v svoji raziskavi zapisal, da sodelovanje in pomoč sorodstva med žebjarji v Kropi zaradi revščine, ko je vsak gledal predvsem nase, sicer nista bila v navadi, da pa je bilo drugače pri bogatejših družinah. Navaja, da je Franjo Šolar v pisarni zaposloval svoje sorodnike, prevozništvu za zadrugo pa je dodelil možu svoje najbližje sorodnice. ¹⁶ Kot nam izpričuje poklicna struktura Šolarjev, v kateri najdemo celo v isti generaciji tako navadne žebjarje kot tudi mojstre in celo posestnike, je šlo verjetno bolj za to, da so znotraj posameznih rodbin obstajali bogatejši in/ali statusno vplivnejši posamezniki, ki so imeli moč in priložnost pomagati šibkejšim članom. Skozi desetletja se vsaj na primeru Šolarjev kaže, da so bili bolj na začetku, tj. nekako do začetka dvajsetih let, to lahko fužinar, gostilničarka, župnik in seveda ravnatelj – župan, kasneje pa sta vlogo potencialnih pokroviteljev morda sprejela Viktor Šolar, ki je bil v letih 1921–1926 obratovodja, in celo žebjar Jakob Šolar, ki je bil zelo dolgo, čeprav s presledkom (1919–1922 in 1926–1935), član nadzorstva zadruga. Viktor Šolar je na položaju skoraj nasledil svojega očeta, tovarniškega mojstra Valentina Šolarja, ki je bil kot obratovodja zaposlen v letih 1901–1919. Osebe, ki so imele možnost svojim bližnjim v zadrugi priskrbeti določene ugodnosti, so bile očitno lahko vsaj sredi dvajsetih let v izhodišču tudi navadni delavci. Ignac Blaznik (r. 1880) je bil žebjar in leta 1925 načelnik upravnega odbora zadruga, ki mu je takrat s podporo ravnatelja Antona Šmitka uspelo priskrbeti začasno delo Jožefu Blazniku ml. (beljenje), česar pa Juriju Legatu za svojega sina Jakoba in Gregorju Gašperšiču za svojega sina Lenarta – oba sta bila prav tako žebjarja – takrat ni uspelo izposlovati. Oba sta bila nekdanja nosilca vodilnih ali vsaj odgovornih funkcij. ¹⁷ Ker bi bila tukaj nujno potrebna še bolj poglobljena raziskava, lahko ponudim zgolj hipotezo, da imamo opravka z določeno družbeno mobilnostjo.

14 *Kronika Plamena*, 72.

15 SI AS 531, f. 138, Prepis zapisnika izrednega občnega zbora Prve žebljarske in železo-obrtno zadruga v Kropi in Kamni Gorici, 27. 12. 1924, 3.

16 Šmitek, »Družbena kultura Kroepe«, 23.

17 SI AS 531, f. 138, Prepis zapisnika 6. seje načelstva, 16. 10. 1925, 3.

Družinski klientelizem je na malo prej omenjenem izrednem občnem zboru odločno obsodil zastopnik Zadružne zveze dr. Jože Basaj: »Volilno geslo današnjih volitev naj bo: Volimo ljudi, ki bodo delali za zadrugo, ne zase, ne za prijatelje ali zlahto.« In dodal: »Zadružna zveza želi, da bi zadruga delala, zato poziva zadružane, naj odstranijo ovire zadružnega duha in te so: zavist, sebičnost, nesloga.«¹⁸ Zelo pomembno je opozoriti, da med nastopom župnika Oblaka, ki je navzočim pridigal, da mora biti zadruga urejena kot družina, in govorom dr. Basaja, ki je grmel čez »zlahto«, ni prav nobenega nasprotja. Zdi se, da je bil klientelizem po katoliški socialni doktrini in morali nesprejemljiv, če je bil sredstvo osebnega okoriščanja, če pa ga je bilo mogoče mobilizirati za skupne koristi, pa ne. Ne nazadnje je bila zadruga v Kropi in Kamni Gorici popolnoma integrirana v katoliška politična in gospodarska omrežja, kjer so odločilno vlogo igrali posamezniki in skupine, ki so lahko pomagali. Ta pomoč je bila bistvena pri premagovanju težav, ki so v razmerah kapitalističnega tržnega gospodarstva pestile kroparske in kamnogoriške žebjarje in brez katere verjetno ne bi preživeli, zagotovo pa se ne bi preobrazili iz tipične delniške družbe v katoliško zadrugo. Težava tega »dobrega« klientelizma je bila ta, da so imeli legitimen dostop do njega samo najboljše omreženi in obveščeni, tj. najmočnejši. Vsi ostali pa so tvegali očitek sebičnosti. Valentin Šolar se je spominjal, da ga je na položaj predsednika nadzorstva zadruge promoviral sam Krek, ki mu je ob obisku v delavnici rekel: »Sedaj bodo kmalu volitve pri zadrugi. Dobro šolo ste imeli, pa vi prevzemite načelniško mesto!« Ko mu je Šolar odvrnil, da se ne čuti usposobljenega za tako odgovorno delo, mu je Krek dejal: »Ako česa ne boste vedeli, bomo že pomagali in šlo bo.«¹⁹ Pomoči ni manjkalo. Že pred tem so se za zadrugo zanimali vplivneži iz katoliškega političnega življenja. Dr. Ivan Šušteršič je bil denimo pravni zastopnik zadruge in je leta 1900 zanjo sestavil nova pravila.²⁰ Kroparski župnik Fran Hönigman, pobudnik ustanovitve zadruge in v letih 1895–1903 tudi predsednik njenega nadzorstva, je dobil podporo pri Gospodarski oziroma Zadružni zvezi, da se je zadruga postavila na širšo delavsko podlago. Kar se je tudi zgodilo. Leta 1904 so odpravili opravilne deleže in tudi pravico delitve čistega dobička med člane, s čimer je zadruga opustila značaj delniške družbe in začela poslovati po Krekovem – Raiffeisnovem modelu.²¹ Pri čemer je treba dodati, da je do tega premika lahko prišlo šele po tem, ko je propadel zadnji poskus združitve kroparskih podjetnikov – železarjev v kartel – tem so v Kropi nekoliko zaničljivo pravili »gospodi«, zlasti zaradi nezainteresiranosti največjega izmed njih Ivana Magušarja. Od 1905 je bila Zadružna zveza glavna upnica zadruge.²² Poslej je tudi lahko računala na usluge katoliških političnih veljakov. Nekdanji minister za socialno politiko Josip Gostinčar je tako denimo obljubil, da bo podprl prošnjo zadruge za priključek električne energije iz Žirovnice.²³ Dr. Basaj pa je v korist zadruge posredoval

18 Ibid., 1.

19 Cit. v Gašperšič, »Iz vigenjca in fužine v tovarno«, 16, 165.

20 *Kronika Plamena*, 30, 33.

21 Ibid., 40, 41.

22 Ibid., 46.

23 SI AS 531, f. 208, Prepis zapisnika 19. seje načelstva, 30. 9. 1927.

pri svojem prijatelju dr. Stanku Majcnu, šefu kabineta ministra za socialno politiko Andreja Gosarja, glede podpora za brezposelne.²⁴

3. Konflikti v letih 1924–1927

Krekov – Raiffeisnov model zadružništva je stavil na majhne skupnosti, v katerih se vsi poznajo, si med seboj zaradi sorodstvenih, sosedskih in krajevnih identitetnih vezi pomagajo, hkrati pa se tudi nadzorujejo. Lazarevič je na primeru kreditnega zadružništva pojasnil, da je majhno okolje ustvarjalo pritisk na posameznike in jih sililo k racionalnemu gospodarjenju, saj je bilo na kocki premoženje širše skupnosti. Posameznikom, ki bi zaradi svojega nevestnega gospodarjenja ogrozili zadrugo, je grozilo socialno izobčenje.²⁵ Podobno je bilo tudi v Kropi in Kamni Gorici. Ne glede na to, da so se tamkajšnji zadružniki med seboj vedno bistveno razlikovali po višini vplačanih deležev in po tem, da so nekateri premožnejši sprejeli poroštvo za zadružne kredite, večina drugih pa ne,²⁶ vse kaže, da si tudi običajni delavci (ali pa tisti, ki so se izrekli v njihovem imenu) niso vzeli pravice do nadzovanja in neusmiljene kritike poslovnih organov. Nekaj jih je leta 1924 Zadružni zvezi v Ljubljani poslalo pismo, ki nosi podpis »Zadružni delavci«, v katerem so se pritožili in pozivali k ukrepanju, češ da že »sedem let [...] gleda pošteno kroparsko delavstvo kako se zapravlja žulje ki so jih skozi četrto stoletja spravili skupaj kroparski siromaki v svesti, si da bo enkrat tudi konec pri nas tistega plačila ki čaka vsakega Kroparskega in Kamnogoriškega delavca da mora na stare dni od hiše do hiše.« Načelniku Gregorju Gašperšiču in članu načelstva Janezu Lazarju so očitali prodajo zadružnega lesa na svojo roko, o čemer naj bi tekla razprava na sodišču. V zadružnem skladišču naj bi se gotovo »kradlo na debelo« itd.²⁷ Drugo nedatirano pismo, ki pa verjetno sodi v isti čas, izpoveduje kesanje, da smo »šli na lim g. župniku [Oblaku, op.] in g. Gašperšičem, da smo velezaslužnega in idino zmožnega g. Šolarja na tako nesramen način vrgli iz zadruge«. Sledilo naj bi preganjanje tistih, ki so opozarjali na težave. »Tem možem so nadijali ime komunisti, boljšeвики tatovi itd.«²⁸ Resničnost navedb iz obeh anonimk za nas tukaj seveda ni pomembna. Nedvomno sta v zadrugi naelektrili ozračje. *Kronika* za leto 1924/25 med drugim tudi omenja, da se je pojavil lepak, ki je klical zadružnike na odpor proti »zasušnjevanju«, povod zanj pa naj bi bilo sprejemanje novih pravilnikov. Dr. Basaj je junija 1924, ko je predlagal smernice za izboljšanje obrata, ki so med drugim vključevale tudi »pocenitev dela«, posebej opozoril, »naj se smatra načelstvo za zastopnika koristi zadruge ne pa za zastopnika delavcev, čeprav je od njih odvisno.«²⁹ Jeseni 1924

24 SI AS 531, f. 138, pismo Prvi žebljarski in železo-obrtni zadrugi 16. 11. 1927; Zapisnik 2. seje načelstva 16. 12. 1927.

25 Lazarevič, »Ekonomsko samozaščita in odgovornost«, 111, 112.

26 *Kronika Plamena*, 15, 25, 41, 44–46, 53, 58, 72, 81.

27 SI AS 531, f. 138, Slavni Zadružni zvezi v Ljubljani!, Kropa, 1. 11. 1924.

28 SI AS 531, f. 138, Zadružni zvezi!

29 *Kronika Plamena*, 84, 85.

je prišlo do podpisovanja poziva za sklic izrednega občnega zbora z dnevnim redom izvolitve novega načelstva in nadzorstva. Teh so sicer zbrali premalo. Samo 46 od vseh 175 članic in članov zadruga, kar je bilo manj od predpisane ene tretjine.³⁰ Kljub temu je vodstvo zadruga ob priporočilu dr. Basaja sklenilo sklicati izredni občni zbor. Slej ko prej zato, da bi obrzdali konflikte, morda pa celo poglobili nesoglasje med nezadovoljneži, saj naj bi nekateri izmed njih hoteli umakniti zahteve za sklic zbora, »ker nočejo podpirati kakih rovarjev«. Ravnatelj Anton Šmitek je naznanil svoj odstop, »ker pri sedanjih razmerah nikakor ne upa upostaviti reda in discipline«. Odstop je ponudilo tudi nadzorstvo in načelstvo. Odstopo so nameravali umestiti na dnevni red izrednega občnega zbora.³¹

O tem, kdo je stal za anonimkama, lahko seveda samo špekuliramo. Župnik Oblak je še spomladi leta 1926 pri Zadružni zvezi lobiral, da Miha Šolar ne sme postati ravnatelj, in se zavzel za Jožo Gašperšiča. V pismu je uvodoma zapisal, da »Kropa ne sme postati zaradi zadruga rudeča komunistična«. ³² Komunizem je v takratnem meščanskem žargonu, poleg oblike organiziranega delavskega gibanja in sovjetske oblasti, predstavljal tudi sopomenko za nered in anarhijo. Zadružna zveza je z nekaj zadržanja zares podprla Gašperšiča, čeprav je bila njena prvotna ocena, »da so vsi prosvitci za ravnateljsko mesto neprimerni«, obljubila pa je veto na Šolarjevo kandidaturo.³³

Zadružnemu vodstvu in dr. Basaju iz Zadružne zveze je pri hudem konfliktu iz leta 1924 vsaj začasno uspelo. Načelstvo se je sicer zamenjalo, župnik Oblak je ostal predsednik nadzorstva, o odstopu ravnatelja pa sploh niso razpravljali. Največja zmaga vodstva in Zadružne zveze pa je bila gotovo spomenica, ki jo je predložilo in podpisalo 57 članov – torej več kot nezadovoljnežev, ki so zahtevali »isto kar misli zadružna zveza: da se mora vpeljati red in kontrola«. ³⁴ In vse kaže, da so red vzpostavili tudi s številnimi izključitvami. V letih 1923 (7) in 1924 (6) je bilo izbranih ali izključenih kar 13 članov.³⁵ Več (15) so jih v zgodovini zadruga izključili in denarno kaznovali samo leta 1915, in sicer zato, ker so sprejeli boljše plačano delo pri vojaškem podjetju v Feldbachu pri Gradcu.³⁶ Metoda vodstva in Zadružne zveze je bilo tokrat prepričevanje, sklicevanje na red in disciplino, več kot očitno tudi ustvarjanje lastne frakcije znotraj delavstva, a tudi represija. Taka delavska »demokracija« je takrat očitno še delovala, čeprav je sam Basaj prav takrat opozoril na njene resne omejitve. Slednje so se za zadružno vodstvo in njegove ljubljanske pokrovitelje znova pokazale leta 1927, ko sta nastopila problem in konflikt v zvezi z dvigom zadružnih deležev.

Prvič v povojnem času so deleže dvignili leta 1922, vendar za malenkostnih 100 din, naslednje leto pa se je načelstvo odločilo za povišanje na kar 5000 ali najmanj na 2000 din. Občni zbor je potrdil drugi znesek. *Kronika o nezadovoljstvu med zadružniki*

30 Ibid., XXXIII.

31 SI AS 531, f. 138, Prepis zapisnika seje načelstva, 13. 11. 1924, 2.

32 SI AS 531, f. 138, Predragi gospod ravnatelj!, Kropa, 6. 5. 1926.

33 SI AS 531, f. 138, Zapisnik 22. seje načelstva, 8. 5. 1926.

34 SI AS 531, f. 138, Prepis zapisnika izrednega občnega zbora Prve žebljarske in železo obrtne zadruga v Kropi in Kamni Gorici, 27. 12. 1924, 1.

35 *Kronika Plamena*, I–XXIX.

36 Ibid., 66.

takrat ne poroča.³⁷ Do novega predloga o zvišanju je prišlo potem julija 1927, najprej z 2000 na 3000 din, avgusta pa že na 4000 din. (Začetna plača uradnika v upravni pisarni zadruga je takrat znašala 1200 din mesečno.)³⁸ Zakaj je bilo treba dvigniti deleže? Razloga sta bila dva in med seboj tesno povezana. Zadruga se je borila s hudo lokalno, jugoslovansko in mednarodno konkurenco. Leta 1921 so kupili prvi stroj za izdelovanje vijakov. Vodstvo je iskalo priložnosti za vpeljavo novih izdelkov, opuščanje nekonkurenčne proizvodnje žebeljev (zlasti žičnikov) in ročnega dela nasploh, prizadevalo si je pridobiti nove prostore, zlasti pa elektrificirati celotno proizvodnjo, do česar je prišlo v celoti šele leta 1928.³⁹ Za vse to je bil potreben znaten kapital, toda Zadružna zveza v Ljubljani je v tistih letih kar trikrat odklonila prošnje za zvišanje kredita. Razmerje med dolgovi (pribl. 3 milijone din) in med zalogami tržnega blaga plus terjatvami (pribl. 2 milijona din) je bilo po njihovi oceni nezdravo. Dr. Basaj je kasneje na občnem zboru zadruga oktobra 1927 dramatično dejal, da milijoni Zveze »niso njeni, ampak ljudski«, in so jih zaradi neresnosti pripravljeni vzeti nazaj. Poleg tega je po njegovih besedah zadruga zadnjih pet let poslovala z izgubo. Zadruga bi morala sama priti do sredstev za investicije. Za odobritev novega kredita so tako zahtevali, poleg vrste ukrepov, tudi dvig zadružnih deležev.⁴⁰ Vodstvo zadruga je poleg predloga povišanja deležev, ki bi ga zadružniki po obrokih plačevali več let, vplačila po 1000 din hranilne vloge vseh uslužbencev nečlanov, razen vajencev, in več kot 2–3 odstotkov odbitka pri plačah takoj uvedlo tudi »brezplačno večdelo v primerni in koristni obliki«, kar je pomenilo znižanje mezd za delavce in uradnike za 10–15 odstotkov.⁴¹

Ti drastični ukrepi, ki so za zadružnike napovedovali hude obremenitve, niso mogli biti pasivno sprejeti. Konflikt se je začel kuhati že spomladi 1927, ko je bil iz zadruga izključen član nadzorstva Franc Pesjak, ki so mu poleg številnih nepravilnosti očitali tudi pozivanje zadružnih delavcev, naj se organizirajo in uprejo odpuščanjem. Dr. Basaj je ob tej priložnosti zagrozil zadrugi, da »Zveza takemu vodstvu, ki ne bo temeljito obračunalo s takimi ljudmi, ne bo zaupala.«⁴² Pred sklicem usodnega občnega zbora jeseni 1927, ki naj bi začrtal spremembe, je bil konec avgusta sklican sestanek v Kamni Gorici, kjer naj bi se zadružniki pisno zavezali zvišanjem deležev. Ravnatelj Joža Gašperšič ni bil povsem prepričan v pozitiven izid sestanka. V zasebnem pismu dr. Basaju je poročal, da »precej agitirajo proti povišanju deležev«, in spraševal, kaj naj stori, če »častiti zadružniki ne bodo hoteli povišati deležev«. Kdo so bili agitatorji? »Komunisti« v Kropi, »domoljubi« v Kamni Gorici (narekovaji so v obeh primerih Gašperšičevi) pa nezaupljivci in skopuhi iz obeh krajev. Gašperšičeva taktika je bila naslednja: »Deputacija in izredni občni zbor, morda izključitve itd. – potem pa povoljen sklep članov in ravnatelj prekličje odstop, Zveza bo pa dala nov

37 Ibid., 81, 83.

38 SI AS 531, f. 138, dopis, Kropa, 15. 7. 1927.

39 *Kronika Plamena*, 78–101.

40 SI AS 531, f. 138, Prepis zapisnika 17. seje načelstva, 18. 8. 1927; Zapisnik 32. rednega občnega zbora Prve žebljarske in železoobrtne zadruga v Kropi in Kamni Gorici, 29. 10. 1927, 2.

41 SI AS 531, f. 138, Prepis zapisnika 17. seje načelstva 18. 8. 1927; Zapisnik 32. rednega občnega zbora, 2.

42 *Kronika Plamena*, I–XXIX.

kredit.« Potem je podal še svoj splošni pogled na združno življenje: »Demokracija v industriji, udeležena je danes zadruga, je le v škodo. Nikdar, kar sem tu, ni demos sklenil kaj koristnega, vedno pa so iz demosa nasprotovali, rekel bi vsem, – koristnim načrtom in predlogom za napredek zadruga.«⁴³ Gašperšičevo nelagodje je bilo utemeljeno. Poročilo o sestankih s člani v Kropi in Kamni Gorici glede zvišanja deležev pravi, da so bili ti izvršeni in da se bo »z nasprotniki zadruga [...] primerno obračunalo.«⁴⁴ Vse kaže, da se je vodstvo zadruga s podporo Zadržne zveze dejansko znova zateklo k izključevanju članov. Leta 1926 je bil izključen en član, naslednje leto pa šest, kar je bil tretji ali četrti največji »val« izključitev v zapisani zgodovini zadruga.⁴⁵ Finalni obračun z nasprotniki ukrepov je potekal na občnem zboru 29. oktobra 1927. Sodeč po zapisniku, je bilo pravega dialoga med različnimi pogledi in interesi bolj malo. Res pa je, da je ravnatelj odgovoril na očitek o poslovnih nepravilnostih članstva in tudi na ugovore, da je 15-odstotno znižanje plač previsoko. Vodstvo zadruga in dr. Basaj so na zboru prešli v odkrit napad, stališča nasprotnikov pa so zabeležena predvsem v nekaterih njihovih jeznih medklicih. Ravnatelj Gašperšič je članstvu naravnost povedal, da mora zadruga »delati z dobičkom«, in pomembno poudaril: »Če hočemo spraviti podjetje kvišku, ga ne smemo v nobenem oziru nič drugače voditi, kakor se vodijo druga podjetja na kapitalistični podlagi; še celo več žrtev in več naporov mu bomo morali posvetiti [...]«. Dr. Basaj je bil še bolj jasen. Najprej je združnike spomnil, da je Zadržna zveza za njih edino upanje: »Nobena banka, noben jud ne bo prišel v Kropo.« Potem pa je nadaljeval: »Ravnatelj [...] bi moral drugače ravnati – delati bi moral čisto absolutistično. [...] Največja hiba zadruga je, da ste gospodarji in hlapci v eni osebi. [...] Smo proti diktaturi, a časi so resni.« Med poročilom ravnatelja in med branjem predlogov so se nekateri člani silno razburili, »vseprek je slišati prerekanje in razne medklice kot: 'Dajte mi pol sedanje ravnateljeve plače, pa upam boljše voditi zadrugo, kot jo vodi sedanji ravnatelj' ali pa 'Prekleta baraba, čemu pa to delate, če nikamor ne morete' [...]«. ⁴⁶ Franc Šparovic je s svojim slej ko prej sarkastičnim medklicem užalil tudi novega župnika gospoda Kanduča, ko je dejal, da imajo »Gospod župnik [...] prav. Vi pa ste drugačni človek, kot je bil g. Oblak!« Zapisnik našteva imena nekaterih, ki so dajali medklice, med katerimi naj bi bile tudi njihove žene. V zapisniku omenjeni Franc Šparovic in njegova žena, Joža Tomaževič (v letih 1922–1924 član nadzorstva) in Franc Gašperšič - Jajtov so bili iz zadruga kasneje izključeni, Joža Šlibar pa je izstopil sam.⁴⁷

Sklepi vodstva zadruga so bili na koncu potrjeni s 64 glasovi proti 31 glasovom in 4 vzdržanimi. Nekateri pa so se izognili glasovanju. (Zadruga je imela ob koncu poslovnega leta 1927/28 129 članic in članov.) Zadržni deleži so se tako dvignili na 4000 din. Določeno je bilo, da se lahko odplačajo takoj ali pa v obrokih, vendar jih morajo

43 SI AS 531, f. 138, pismo z naslovom »Dragi!«, Kropa, 25. 8. 1927.

44 SI AS 531, f. 203, Prepis zapisnika 18. seje načelstva, 15. 9. 1927.

45 *Kronika Plamena*, I–XXIX.

46 SI AS 531, f. 138, Zapisnik 32. rednega občnega zbora Prve žebljarske in železoobrtne zadruga v Kropi in Kamni Gorici, 29. 10. 1927.

47 *Kronika Plamena*, I–XXIX.

moški odplačati najkasneje šest let po pristopu, ženske pa v dvanajstih letih. Podaljšan rok odplačevanja je bil edina koncesija nezadovoljnim ali skeptičnim članom, saj je prvotna zamisel odplačilo zvišanega deleža za moške predvidevala v štirih, za ženske pa v osmih letih.⁴⁸ Zadrughna zveza v Ljubljani je bila s sklepi občnega zbora zadovoljna in je nemudoma odobrila obratni kredit v višini 120.000 din.⁴⁹

Sklep

Prav v času, ko se je spor v zadrugi približeval vrelišču, je Joža Gašperšič pisal Oblastnemu odboru ljubljanske oblasti prošnjo za brezplačno postavitev daljnovoda iz Završnice (od Radovljice do Kropo) in za prav tako brezplačno ali pa vsaj cenejšo dobavo elektrike. Svojo prošnjo je med drugim utemeljil z »dejstvom«, da je bila zadruga, tudi s pomočjo javnih oblasti, ustanovljena, da bi rešila »delavsko ljudstvo v Kropi pred poginom«. Iz istega razloga so se ji kasneje pridružili tudi kamnogoriški delavci, ker so se hoteli »rešiti zasebno-kapitalističnega jarma«. ⁵⁰ Toda komaj dober mesec kasneje je Gašperšič zadrughnikom odkrito povedal, da zadruge ni mogoče voditi drugače kot drugih kapitalističnih podjetij. Še več, še bolj se morajo žrtvovati, je takrat dejal. Nasprotujoči si Gašperšičevi izjavi, še bolj pa Basajeva opazka, da je problem zadruge v tem, da so v njej hlupci in gospodarji zastopani v eni osebi, kažejo na to, kako zelo naporena je bila za nosilce ekonomske in upravljalvske – podjetniške moči institucionalna osnova Krekovega zadrughništva. Krek je na začetku svoje aktivistične poti dejal, da je kapitalizem, ki ga je razumel kot gospodarski nered, »po katerem denar gospoduje nad delom in človekom, ki dela«, omogočila napačna svoboda, »ki je odtrgala posamnika od skupnega namena in postavila človeka proti človeku v boj na življenje in smrt«. ⁵¹ Solidarnosti in vzajemne pomoči med ljudmi, v katerih je videl možnost za preseganje takšnega gospodstva, pa po njem ni bilo mogoče zagotoviti zgolj z moralističnim pridiganjem. Še kako se je zavedal, da solidarnost potrebuje ustrezno institucionalno podlago. To je bil tudi glavni razlog, da katoliške zadruge niso bile povsem običajne kapitalistične gospodarske organizacije. Kreku niso zadostovali dobri katoliški kapitalisti. Potrebno je bilo nekaj več. Ideologija, v našem primeru katoliška socialna (protikapitalistična) ideologija, namreč lahko postane družbena vez šele, če pridobi trdno materialno – institucionalno podlago. V nasprotnem primeru imamo opravka le z lepimi željami, genialnimi zamislimi, ki jih lahko izreče prav vsak. Golo moraliziranje in pridiganje lahko posameznike za kratek čas sicer navduši ali pa spravi v slabo voljo, realnega učinka pa navadno nima nobenega. V primeru zadrughništva in zadruge, ki sem jo tukaj obravnaval, je šlo za občni zbor, kjer so imeli člani in članice le po en odločujoči glas ne glede na različne deleže. Šlo je za institucijo, ki je

48 SI AS 531, f. 138, Prepis zapisnika 17. seje načelstva, 18. 8. 1927.

49 SI AS 531, f. 203, Okrožnica, Ljubljana, 2. 11. 1927.

50 SI AS 531, f. 203, dopis Oblastnemu odboru ljubljanske oblasti, Kropa, 20. 9. 1927, 1.

51 J. Sovran, *Črne bukke kmečkoga stanu. Jedro kmečkoga vprašanja* (Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1895), 248.

predpostavljala vsaj formalno enakost med različnimi skupinami ljudmi z različnimi interesi. Težava je bila ta, da je v razmerah kapitalističnega gospodarstva ohranjanje te demokratične institucije zahtevalo poseganje po vseh sredstvih, od sklicevanja na avtoriteto, napornega prepričevanja, pojasnjevanja in sestankovanja do groženj, izključevanja, izsiljevanja, zakulisnega povezovanja in lobiranja. Do izraza so torej prihajale številne avtoritarne poteze Krekovega socialnega projekta, ki so pri članstvu vzbujale odkriti odpor. Gašperšič in Basaj sta zadržnikom dovolj odkrito povedala, da bi bilo demokratične postopke v zadrugi najboljše ukiniti. Ker tega dejansko nista mogla narediti, njunih izjav ni mogoče razumeti drugače kot navadnih groženj, ki so zahtevale podreitev. Zadrugištvo je bilo v tistem času vsaj toliko kot gospodarski tudi politični projekt, ki ni skrbel samo za ekonomsko, temveč tudi za politično integracijo kmečkih in delavskih množic v politični katolicizem. Politični katolicizem se v zgodovinskem položaju, zaznamovanem z ostrimi družbenimi boji, ki so se pomembno sukali okoli socialnega vprašanja, zato preprosto ni mogel znebiti zapletenega sistema Krekovega zadrugištva.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
– SI AS 531 – Zadržna zveza v Ljubljani.

Literatura

- Borak, Neven et al. *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije, 1848–1992, 1. knjiga*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino in Mladinska knjiga, 2005.
- Florjančič, Saša, ur. *20. stoletje. Življenje v Kropi in Kamni Gorici, 1. del*. Kropa: Vigenjc, Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 2005.
- Florjančič, Saša. »Demografski razvoj Kroke in Kamne Gorice do druge svetovne vojne.« V: *20. stoletje. Življenje v Kropi in Kamni Gorici, 1. del*, ur. Saša Florjančič, 7–20. Kropa: Vigenjc, Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 2005.
- Gašperšič, Jože. »Iz vigenjca in fužine v tovarno. Ustanovitev Žebljarske zadruge v Kropi leta 1894 in njen razvoj do stavke 1. V. 1904.« *Kronika*, 3 (1963): 148–66.
- Gortnar, Anica. »Zaton železarstva v Železnikih in Kropi ob koncu 19. stoletja.« Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, 2013.
- *Kronika Plamena kovinarske zadruge z o. j. v Kropi do leta 1940*. Kropa: Plamen, 1944.
- Lazarevič, Žarko. *Kmečki dolgovi na Slovenskem. Socialno – ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.
- Lazarevič, Žarko in Jože Princič. *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000.
- Lazarevič, Žarko. »Ekonomska samozaščita in odgovornost. Zadrugištvo kot orodje obvladovanja osebnih tveganj.« V: *Pomisli na jutri. O zgodovini (samo)odgovornosti*, ur. Andrej Studen, 99–122. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.

- Mohorič, Ivan. *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, 1. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Prinčič, Jože. *Tovarna vijakov Plamen Kropa: od konca druge svetovne vojne do stečaja in novega začetka, 1945–1997*. Kropa: Kovaški muzej Kropa in Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Sovran, J. [Krek, Janez Evangelist]. *Črne bukve kmečkega stanu. Jedro kmečkega vprašanja*. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1895.
- Šmitek, Janez. »Sto let Plamena, 1894–1994.« V: *Kroparski zbornik. Ob 100–letnici Plamena, 1894–1994*, ur. Verena Štekar – Vidic, 89–105. Kropa in Radovljica: Muzeji radovljiške občine, 1995.
- Šmitek, Zmago. »Družbena kultura Kroepe v prvi polovici 20. stoletja.« V: *20. stoletje. Življenje v Kropi in Kamni Gorici, 1. del*, ur. Saša Florjančič, 21–31. Kropa: Vigenjc, Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, 2005.

Lev Centrih

**“WHAT SHOULD I DO IF OUR DISTINGUISHED
COOPERATIVE MEMBERS DO NOT WANT TO INCREASE
THEIR SHARES?”
CONFLICTS IN THE FIRST NAIL AND IRON CRAFTS
COOPERATIVE IN KROPA AND KAMNA GORICA BETWEEN
1924 AND 1927**

SUMMARY

The article focuses on the conflicts in the First Nail and Iron Crafts Cooperative (Prva žebeljarska in železo – obrtna zadruga) in Kropa and Kamna Gorica between 1924 and 1927. In 1924, critical individuals sent two anonymous letters to the Cooperative Union in Ljubljana (Zadružna zveza v Ljubljani), in which they attacked the management and accused it of corruption, depletion of the Cooperative assets, and the bullying of honest members. The conflict became particularly intense in 1927 when the Cooperative leadership decided to increase the members' shares and reduce the wages due to excessive indebtedness with the support of its umbrella organisation – the Catholic Cooperative Union. A considerable number of Cooperative members opposed these measures and protested at the general meeting. The Catholic cooperative movement and its anti-capitalist rhetoric had been credited with the soft integration of the Slovene population in the capitalist market economy. The article argues that this integration had a conflicting nature. While in agreement with Žarko Lazarevič's thesis that the Catholic anti-capitalist rhetoric proved futile in the real economic life, the article goes further: it claims that this was so because the crisis revealed the dark side of the Catholic ideology, which was deeply rooted in patriarchy.

Lilijana Trampuž*

Delovanje ilegalne KPJ v času šestojanuarske diktature (primer celjskega okrožja v letih 1932–1933)

IZVLEČEK

Avtorica predstavlja obnovo komunističnega delovanja na Celjskem po tem, ko je šestojanuarski režim to gibanje ohromil in so bili številni komunisti v zaporu ali pa v tujini. Predstavljene so komunistične akcije, kot jih je zaznala policija. V razpravi so pojasnjene nejasnosti v zvezi z imenovanjem sekretarja celjskega okrožja. To naj bi bil Branko Diehl, in ne Slavko Šlander. Ob tem so predstavljene razlike med javnim in arhiviranim spominom. Iz gradiva okrožne konference je razvidno načrtovanje, a tudi že postopno odpiranje delovanja komunistov iz zaprtosti v legalne organizacije na strokovnem, kulturnem, stanovskem področju. Težišče njihovega dela se je začelo prenašati od usmeritve za oborožen boj proti diktaturi na boj za vsakodnevne zahteve delavcev in kmetov, za izboljšanje njihovega ekonomskega, socialnega pa tudi političnega položaja.

Ključne besede: Komunistična partija Jugoslavije, šestojanuarska diktatura, Celje, Branko Diehl, Slavko Šlander

* Mag. zgodovine v pokoju, lilijana.trampuz@amis.net

ABSTRACT

THE ACTIVITIES OF THE BANNED COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA DURING THE JANUARY 6TH DICTATORSHIP (THE EXAMPLE OF THE CELJE DISTRICT BETWEEN 1932 AND 1933)

The author presents the restoration of the communist activities in the Celje district after the January 6th regime had crippled this movement and many communists had been imprisoned or left the country. The communist actions, as detected by the police, are described. The discussion clarifies the ambiguities regarding the appointment of the Celje district secretary, revealing that this position was allegedly assumed by Branko Diehl rather than Slavko Šlander. The differences between the public and archived memory concerning this issue are presented. The district conference materials attest to the planning as well as the actual processes involved in the gradual reorientation of the communist activities towards establishing legal organisations in the expert, cultural, and professional field. The focus of the communists' endeavours started to shift from the armed struggle against the dictatorship to the struggle for the everyday demands of workers and peasants and the improvement of their economic, social, and political position.

Keywords: Communist Party of Yugoslavia, January 6th dictatorship, Celje, Branko Diehl, Slavko Šlander

Januarja 1929 je jugoslovanski kralj Aleksander Karađorđević z uvedbo osebne diktature¹ posegel v politične razmere v državi. Komunistična stranka, ki je že od leta 1921 delovala v ilegali, je bila edina stranka, ki se je diktaturi uprla in je z različnimi letaki pozvala k oboroženemu uporju proti diktaturi. Sledile so množične aretacije komunistov in obsodbe pred novoustanovljenim sodiščem za zaščito države. Del članov pokrajinskega vodstva² so aretirali, drugi del³ pa se je skupaj s člani centralnega vodstva pravočasno umaknil v tujino. Oblast je tako razbila velik del komunističnih organizacij in vodstev ter ohromila komunistično dejavnost. Iz dosedanjih raziskovanj⁴ je razvidno, da so se mnoge celice ohranile in samoiniciativno, kljub nasilju, širile

1 Več o Aleksandrovi diktaturi Jure Gašparič, »Uvedba diktature kralja Aleksandra,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 241–54. Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana: Modrijan, 2017).

2 Decembra 1928 so bili v PK KPJ za Slovenijo izvoljeni: tajnik Jaka Žorga, Dragutin Gustinčič, France Klopčič, Ivan Zver (umrl avgusta 1930), Josip Šenica, Alojz Kusold in Lazar Nešič. Zastopnik SKOJ je bil Vinko Preželj ali Maks Strmecki. – France Filipič, »KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov,« *Zgodovinski časopis*, 32, št. 3 (1978): 315.

3 V tujino sta se umaknila France Klopčič, ki je bil po aretaciji Žorge sekretar PK, in Viktor Koleša, organizacijski sekretar CK KPJ.

4 Alenka Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem: Četrta pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo 1934: Neobjavljen elaborat.« (Ljubljana, 1975), hrani INZ. France Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939* (Ljubljana: Založba Borec, 1981), dve knjigi, zlasti razpravi: »Partijska organizacija v

letake ali celo iskale zveze s centralnim komitejem Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) na Dunaju. V takratni Sloveniji, Dravski banovini, se je komunistična organizacija razmeroma hitro obnovila, saj je bilo obdobje, ko se je pretrgala kontinuiteta delovanja stranke in je ta ostala brez vodstva, kratko, dejansko le leta 1930. Konec tega leta so se začeli zbirati in povezovati partijski člani. Najprej skojevci na univerzi, nato po študentih še po drugih krajih Slovenije, zlasti v industrijskih središčih. Sredi leta 1931 se je iz skupine, ki se je na lastno pobudo lotila obnavljanja partijskih organizacij, izoblikovalo začasno pokrajinsko vodstvo⁵, ki je sprva delovalo brez zveze s centralnim vodstvom. Prve neposredne stike s CK KPJ so poskusili dobiti po komunistih iz skupine primorskih emigrantov⁶ in jeseni 1932 je bila vzpostavljena neposredna zveza. Sredi tega leta je imelo pokrajinsko vodstvo že zveze z vsemi organizacijami v Sloveniji. V večjih krajih so delovali mestni komiteji, ki so usmerjali delo celic. Te so sestavljali povprečno trije člani KSJ.⁷ Največ celic je bilo uličnih in vaških, manj pa tovarniških. Obstajalo je že šest okrožnih komitejev (OK: Ljubljana, Jesenice, Trbovlje, Novo mesto, Notranjska, Maribor), v Celju pa so OK jeseni 1932 ravno ustanavljali. V evidenci so imeli okrog 450 članov.

S tem, ko je bila komunistična stranka konec leta 1932 spet vzpostavljena in je delovala povezano od osnovnih organizacij do pokrajinskega vodstva, so se leta 1933 začela prizadevanja, da bi prodrli iz ozkih strankinih okvirov delovanja. Preusmeritev na množično delo je bila težavna, ker so se še trdovratno zadrževala stara gledanja, tj. potreba po samoizoliranosti. V začetku leta 1933 so začeli misliti na pripravo pokrajinske (oblastne) partijske konference, prve po decembru 1928. Vse leto 1933 so tekle priprave na konferenco v pokrajinskem vodstvu, v okrožnih vodstvih in v osnovnih organizacijah. Avgusta 1933 sta se sestali že prvi okrožni konferenci, celjska in trboveljska.

Na Celjskem je komuniste prepoved leta 1921 občutno prizadela in se jim dolgo ni uspelo povezati, šele leta 1926 so se oblikovale prve celice. V Celju je bil organizator France Klopčič. Podobno kot velja za širše slovensko področje, je bilo tudi delovanje komunistov na Celjskem z diktaturo odkrito in zaradi aretacij za nekaj časa

Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS« (*knjiga 2*) in »Tito v mariborski kaznilnici in čas obnove KPJ v Sloveniji« (*knjiga 2*). Edvard Kardelj, *Zbrana dela: Prva knjiga maj-junij 1928– december 1934*, ur. France Filipič (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989). Boris Kidrič, *Zbrana dela 1*, ur. France Filipič (Ljubljana: Državna založba Slovenije in ČZDO Komunist, 1987). Lilijana Trampuž, »KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934 s poudarkom na začetnem delu priprave pokrajinske konference: Magistrsko delo« (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta 1992).

5 Po spominu nekaterih udeležencev naj bi bili člani začasnega PK KPJ za Slovenijo: Janez Perenič, Boris Kidrič, Danilo Jejčič, Martin Mencej, Drago Hartner, Jože Dolenc, Zdenka Armič in verjetno Janez Marentič. Februarja 1932 se jim je pridružil še Edvard Kardelj. Sekretar je bil najprej Janez Perenič - Jaka, sredi leta 1932 ga je zamenjal Boris Kidrič - Peter. – Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« 11.

6 Več o delovanju primorskih emigrantov – komunistov Lilijana Trampuž, »Primorski emigranti-komunisti v Ljubljani v času šestojanuarske diktature,« v: *Zbornik Janka Pleterskega*, ur. Oto Luthar in Jurij Perovšek (Ljubljana: ZRC SAZU, 2003), 349.

7 Komunistična stranka Jugoslavije. Slovenski komunisti so v obravnavanem obdobju večinoma uporabljali slovenski izraz – stranka. A ne izključno, gl. SI AS 1515, 1934/film LXXXIII/2915-2917, t. e. 9. Širitev uporabe izraza partija pa bolj sledi retrogradnemu načelu, kot pojasnjuje Vida Deželak Barič, »Stranke marksističnega idejnopolitičnega tabora na Slovenskem 1894–1941,« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57, št. 1 (2017): 90.

ohromljeno.⁸ Ponovno so se komunisti tu začeli zbirati leta 1931, se trdneje organizirali jeseni 1932, ko so ustanovili že omenjeni OK. Celice so se oblikovale v Celju, spodnji Savinjski dolini, stike pa so imeli še s komunisti v Mežiški dolini, Slovenj Gradcu, Laškem, Konjicah in Rogaški Slatini.⁹

Organiziranje prvih okrožnih konferenc predpostavlja, da sta bili na Celjskem in v Revirjih v tistem času najmočnejši organizaciji. Potrditev tega mnenja dobimo v poročilu Edvarda Kardelja (Levca), datiranem s 23. oktobrom 1933, kjer celjsko okrožje uvršča takoj za najmočnejšo trboveljsko organizacijo. S »tehničnoorganizacijskega stališča« pa kot najboljšo presoja prav celjsko okrožno organizacijo.¹⁰

Jeseni 1932 se je na območju Celja, Št. Pavla pri Preboldu (danes vključenega pod Prebold, op. L. T.) in Slovenj Gradca izoblikovala organizacija z okrožnim komitejem v Celju, vezana na Ljubljano kot središče partijske obnove in na Rogaško Slatino. Delovala je do konca novembra 1933, ko so se v zvezi s policijskimi vdori v nekatere organizacije KPJ v Ljubljani začele tudi aretacije članov celjske organizacije.¹¹

Dva akterja sta svoj spomin na delovanje objavila: Franc Hribar in Anton Kotnik opisujeta začetke partijskega delovanja v času Aleksandrove diktature.¹² Osrednja osebnost pri obeh je Slavko Šlander, doma iz Št. Pavla pri Preboldu, ki je bil zaposlen v Celju in je nato še doma začel spodbujati somišljenike za komunistično delo. Simptomatično pri njunih spominih je dejstvo, da oba izpuščata spomin na Branka Diehla, ki je bil v času diktature poleg Slavka Šlandra najbolj aktiven komunist na Celjskem in širše. Diehl je bil med vojno zaprt v Dachauu, po vojni obsojen v dachavskih procesih in usmrčen. In postavlja se vprašanje, ali je v spominih takratnih komunistov izbrisan tudi za nazaj. Vsaj javno. Namen naše obravnave je vsaj nekoliko bolj osvetliti nejasnosti v zvezi z navajanjem sekretarja okrožja ter analizirati gradivo okrožne konference in s tem predstaviti samoiniciativnost, samokritičnost in kritičnost takratnih komunistov. Pa tudi predstaviti dvojnost spominjanja: javno in arhivirano.

Predstojništvo mestne policije v Celju, policijske postaje v Celju, Št. Pavlu pri Preboldu in Slovenj Gradcu so v letih 1932 in 1933 zaznali komunistične akcije, ki so zajemale zlasti širjenje propagandnega materiala. Istočasnost teh akcij na raznih območjih je policijske organe navajala k sklepu, da gre za dobro izdelano tajno komunistično organizacijo.¹³ Delovanju celjskih komunistov je policija sledila vse leto; njena odkritja spoznamo iz obširne obrazložitve obtožnice in bolj strnjeno v sodbi, ki jo je izreklo Okrožno sodišče v Celju 9. aprila 1934. V času od 1. novembra 1932 do 21. oktobra 1933 je policija v Celju in okolici registrirala naslednjih 12 akcij:

8 Več o tem Anton Kotnik, *Komunistična partija: v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjske doline 1920–1941* (Žalec: Občinska kulturna skupnost, 1975).

9 SI AS 1589/IV, t. e. 4453, Branko Diehl.

10 Kardelj, *Zbrana dela*, 133.

11 Kidrič, *Zbrana dela*, 21.

12 Stane Terčak, ur., *Med Mrzlico in Dobrovljami* (Celje: s. n., 1955), posebej Franc Hribar - Savinjšek: »Tovarna Prebold in njeno delavstvo.« Kotnik, *Komunistična partija*, na str. 45 omenja, da je krajevni komite KP v Preboldu nosil ilegalno ime »Marks«, na str. 6 pa, da je bil sekretar krajevnega komiteja Franc Hribar. Nikjer ne omenja imena lastne celice Dnjeprostroj, čeprav navaja več imen drugih celic.

13 ZI_ZAC/0609 sign. Kzp 815/1933, a. š. 125a, kazenski spis (KS) Emil Kocmur.

1. V noči med 31. oktobrom in 1. novembrom 1932 so bili po delavskih naseljih na periferiji mesta Celja in v okolici raztreseni letaki za proslavo 15. obletnice ruske revolucije. Letake je izdala komunistična stranka Jugoslavije, oblastni komite za Slovenijo. Sodba takole podaja vsebino letakov: »V letakih se slavi ruska revolucija, se hvali boljševiški družabni red, prikazujejo gospodarski uspehi 5 letnega načrta ter poziva delavski in kmečki stan na organiziranje delavsko-kmetskih revolucionarnih odborov in zbiranje orožja za oboroženo vstajo delavnega ljudstva.«
2. Dne 1. novembra 1932 so letake po pošti prejeli železniški uslužbenci na postaji v Celju.
3. Dne 12. decembra je uprava celjske železniške postaje zasegla pošiljko *Rdečih signalov*,¹⁴ št. 2 za december 1932. V izvlečku vsebine časopisa sodba navaja poziv na zbiranje orožja in na vstop v rdečo fronto ter oris ustaškega gibanja v Liki kot komunističnega.
4. Dne 10. decembra 1932 sta na gimnazijo v Celju prispeli pismi z letaki, ki jih je izdala Komunistična stranka Jugoslavije, mestni komite za Ljubljano, v katerih se »poziva slovenska mladina k snovanju komunističnih celic in krožkov ter k teoretični in praktični pripravi za revolucionarno delo«.
5. Dne 12. decembra 1932 je bilo osmošolcem na celjsko gimnazijo poslanih pet zgoraj omenjenih letakov.
6. V noči s 26. na 27. december 1932 sta bila v Celju najdena en izvod *Proletarca*,¹⁵ št. 1 za mesec januar 1933, ter en izvod *Rdečega prapora*,¹⁶ št. 3 za leto 1932.
7. Dne 31. decembra 1932 je bilo v vlaku najdeno glasilo *Rdeči prapor*, št. 3 za leto 1932. V vsebini se iz dveh člankov poudarja poziv na pripravo oborožene vstaje.
8. Med 10. in 15. januarjem 1933 je bilo v Celju najdenih več izvodov omenjenega *Proletarca* in *Rdečega prapora*, trije izvodi celo v farni cerkvi.
9. V noči z 21. na 22. april 1933 in ponoči 28. aprila 1933 so bili po Celju raztreseni letaki, prirejeni za 1. maj kot delavski praznik. »V njih se poziva delovno ljudstvo¹⁷ v enotno fronto in skupen boj proti obstoječemu režimu ter političnemu in socialnemu redu v državi.«
10. V nočeh s 13. na 14. in s 14. na 15. avgust 1933 so po Celju raztrosili veliko letakov in *Rdeči prapor*, št. 8 iz julija 1933. V obširnem opisu vsebine sodba navaja poziv delovnemu ljudstvu, da naj, če bo dobilo v roke puške, te obrne proti onim, ki jih bodo dali. Nadalje sodba navaja kritiko delovanja komunistov v strankah (legalnih op. L. T.), kritizira trboveljske rudarje, da so premalo borbeni, poziva

14 Ilegalni mesečnik študentov komunistov ljubljanske univerze. Izhajal v letih 1932–1934. – France Filipič, »Rdeči signali,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 10 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 122.

15 Glasilo CK KPJ, 1929–1942; Kardelj, *Zbrana dela*, 127.

16 Ilegalno glasilo PK KPJ za Slovenijo, izhajalo občasno v Ljubljani 1932–1934. – France Filipič, »Rdeči prapor,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 10 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 122.

17 Pojem delovno ljudstvo komunisti tega časa natančneje ne opredeljujejo. Iz uporabe v časopisju lahko sklepamo, da mislijo s pojmom na industrijske delavce in kmete ali tiste, ki se preživljajo s »fizičnim« delom. Kot navaja Kermit E. McKenzie, *Comintern e rivoluzione mondiale 1928–1943* (Firenze: Sansoni S. p., 1969), 226, komunisti manj definirajo uporabljene pojme.

žene k antimilitarističnemu delovanju, k pristopu k Rdeči pomoči.¹⁸ Sodba poučarja, da iz letakov »izzveni isti refren – oborožen upor proti sedanjemu političnemu in gospodarskemu redu ter uvedba komunističnega sistema«.

11. Dne 14. oktobra 1933 so bili pri Cinkarni najdeni trije izvodi *Rdečega prapora*, št. 9 iz septembra 1933. Iz vsebine sodba navaja poziv k širšemu delovanju komunistov v strokovnih organizacijah, k organizaciji rdeče sindikalne opozicije¹⁹, borbi proti provokatorjem.

12. Dne 21. oktobra 1933 so v predmestju in mestu Celje našli več letakov pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, v »katerih se agitira za rdečo listo kot predstavnico skupne 'antifašistične fronte' pri volitvah v Delavsko zbornico«.

Sodba navaja podobne podatke za štiri komunistične akcije v Št. Pavlu pri Preboldu in okoliških vaseh, dve akciji v Slovenj Gradcu in Štorah, tri akcije v Mozirju in okolici ter eno akcijo na območju Litije.

Ob aretacijah savinjskih komunistov konec leta 1933 je policija zaplenila tudi precej dokaznega gradiva. Med drugim je našla sedem odgovorov na vprašalne pole, objavljene v ilegalnem organizacijskem glasilu PK KSJ za Slovenijo *Celica*. Po mnenju, podanem v sodbi, je bil »očividni namen teh vprašalnih pol zbrati statistične podatke organizacije in tako dobiti vpogled v razmere in delovanje pojedinih celic« oziroma je vprašalne pole uporabil pokrajinski komite za pripravo okrožnih konferenc in pokrajinske konference.²⁰

Navedena sodba ugotavlja avtorje odgovorov: »Kakor se je ugotovilo po priznanjih obtožencev samih, so izdelali referate (mišljeni so odgovori na vprašalne pole, op. L. T.): Kazimir Koželj - Rugelj za vaško-mešano celico 'Njiva' (Gotovlje), Franc Hribar za celico 'Marks' v Št. Pavlu, Anton Kotnik za celico 'Dnjepro stroj' istotam, Anton Rader za celico v Slovenj Gradcu, Legnu in Trobljah ter Karol Barle za svojo celico v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, dočim je Branko Diehl oskrbel referat glede celice v Gaberju po ključavničarskem pomočniku Ignacu Javoršku. Podatki teh referatov že sami kažejo na obstoj teh osnovnih edinic komunistične stranke v gori navedenih krajih.«²¹ Hribar in Kotnik navajata za začetnega organizatorja KSJ Slavka Šlandra. Ta navedba bo verjetno držala za organiziranje komunistov jeseni 1932 v Št. Pavlu, od koder je bil Šlander doma. Po podatkih, ki jih razberemo iz gradiva obtožnice, sodbe in prilog,²² posebej pa iz policijskega zapisnika zaslišanj,²³ pa je slika za Celje in okrožje v celoti nekoliko drugačna.

18 Rdeča pomoč – del Mednarodne organizacije pomoči revolucionarjem, ki je v Jugoslaviji delovala ilegalno v okviru KPJ. – Kardelj, *Zbrana dela*, 237.

19 RSO – rdeča strokovna opozicija, imenovana tudi revolucionarna sindikalna opozicija, je bila ena od oblik za delovanje komunistov v legalnih sindikalnih organizacijah. CK je izdal direktivo o formiranju RSO sredi leta 1932 in je bila v veljavi še nadaljnji dve leti. Praksa pa je pokazala, da so ostajale skupine RSO zaprte in niso našle širšega stika z delavci. – Kardelj, *Zbrana dela*, 133.

20 SI_ZAC/0609, KS Emil Kocmur, sodba, 10. Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem«, dok. št. 7, op. 1.

21 SI AS 1477, Ot. 24/25, kazenski spis (KS) Feuerberg Izak in tovariši, 1933, policijski zapisnik, str. 781–803. Navedbe iz sodbe ne moremo preveriti po policijskem zaslišanju, ker je v kazenskem spisu Feuerberg ohranjen le del tega zapisnika. A po dosedanjih izkušnjah sodbe verodostojno in natančno povzemajo iz policijskih zapisnikov zaslišanj ter dokaznega materiala.

22 SI_ZAC/0609, KS Kocmur Emil.

23 SI AS, 1477, KS Feuerberg, policijski zapisnik, 781–803.

Iz izjav Branka Diehla in Slavka Šlandra v omenjenem zapisniku je razvidno, da je bil pravi organizacijski pobudnik delovanja celjske organizacije Karel Barle, ki je bil po ugotovitvah Franceta Filipiča²⁴ od pomladi 1932 do novembra 1933 član univerzitetnega komiteja KSJ v Ljubljani, leta 1933 pa član mestnega komiteja (MK) Ljubljana. Po podatkih, zbranih v kazenskem spisu Feuerberg in tovariši, je bil Barle ena ključnih osebnosti pri vzpostavljanju organizacije v Ljubljani v povezavi s sekretarjem PK Marinkom.²⁵

Tako postane razumljivo Marinkovo pismo centralnemu komiteju 2. decembra 1933, kjer obvešča, da bodo v zvezi s policijskim vdorom – provalo dveh celic v Slovenj Gradcu morali poslati enega študenta ven, da bo tam nadaljeval študij, provala pa bo lokalizirana.²⁶

Kot kaže, je Barle na pobudo pokrajinskega vodstva začel iskati stike s celjskimi komunisti, izkoristil svoje in Diehlovo skupno znanstvo z Alešem Beblerjem,²⁷ da je prišel z Diehlom sploh v stik. Ko je Diehl privolil v sodelovanje in je na sestanke z Barletom pritegnil še Slavka Šlandra, je to Diehl označil »za začetek najinega ilegalnega delovanja v Celju«. ²⁸ Tu se zdi pomembno opozoriti na izjavi Diehla in Šlandra, da sta se že dolgo zanimala za socialna vprašanja. Na zaslišanju sta o vzrokih za svoje komunistično udejstvovanje navedla: »Obtoženi Diehl opravičuje svoje delovanje v prid komunistične stvari z navedbo, da ga je pri tem vodila le želja probuditi pri delavcih razredno zavednost, nekoliko so pri njem vplivale, kakor pravi, tudi neugodne domače gmotne prilike vrhu tega pa še okolnost, da mu vkljub dovršenim visokošolskim študijam ni uspelo dobiti nikjer primerne zaposlitve.« O Šlandrovih začetkih pa naslednje: »Ker je bila baš v tistem času (jeseni 1932) zobotehnikom vzeta možnost osamosvojitve in so bile po trditvi obtoženca brezuspešne vse intervencije njih strokovnih organizacij, je obtoženec, kakor se izraža, uvidevši, da režim ubija vsako gibanje, krenil v svojem prepričanju povsem v levo in pristal na pram Diehlu in Barletu v ilegalno delovanje.« ²⁹

Seveda bi tu lahko pripomnili, da sta Diehl in Šlander preložila odgovornost za začetek delovanja na Barleta, ki ga policija ni aretirala, saj se je umaknil v Avstrijo.³⁰

24 Kardelj, *Zbrana dela*, 135.

25 Miha Marinko se je 11. marca 1933 po dolgih letih odsotnosti vrnil v Slovenijo kot inštruktor CK KPJ z nalogo, da v roku šestih mesecev pomaga pri organizaciji najprej okrožnih konferenc, nato pa še pokrajinske konference. Doma je bil iz Zagorja, po legalizaciji, prijavi na policiji je bil konfiniran v Braslovče. Edini okrožni konferenci, ki sta bili izvedeni poleti 1933, celjska in trboveljska, sta bili z njim osebno povezani. Marinko je bil od leta 1924 član KPJ, od leta 1925 v emigraciji, rudar v Franciji, leta 1931 je čez Berlin odšel v Moskvo na partijsko šolo. – Miha Marinko, *Moji spomini* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971).

26 SI AS, 1551, 1933/311. t. e. 8., Poročilo Poldija, 3. 12. 1933.

27 Aleš Bebler, *Čez drn in strn. Spomini* (Koper: Založba Lipa, 1981). Aleš Bebler je bil komunist od leta 1929 na Univerzi in Diehlov mladostni prijatelj. Osebno pri omenjenih zvezah ni sodeloval, saj piše, da je bil leta 1932 in 1933 v tujini, najprej v Parizu, nato pa je preko Nemčije potoval v Sovjetsko zvezo. Diehl v zapisniku zaslišanja na policiji omenja, da se je z Beblerjem pogovarjal o komunizmu. V povojnih spominih pa Diehl navaja, da so zvezo z Ljubljano iz Celja dobili pri Viljemu Povodnu.

28 SI AS, 1477, KS Feuerberg, policijski zapisnik, 789. Diehl je v povojnih spominih bolj konkreten in omenja, da je njegov oče izgubil premoženje, sam pa je doštudiral s podporo sorodnikov. Po Živkovičevi diktaturi je uvidel, da ne bo nobena druga politika rešila ne nacionalnega ne socialnega vprašanja, zato se je vedno bolj bližal liniji komunistične partije. – SI AS 1589/IV, t. e. 4453, Branko Diehl.

29 SI_ZAC/0609 KS Kocmur Emil, sodba, 13, 14.

30 Kardelj, *Zbrana dela*, 135.

Ker tudi Kotnik³¹ kot začetek delovanja navaja leto 1932, ko so dobili stik s pokrajinskim vodstvom, je zveza z Barletom kar precej verjetna. Tak razplet je razviden tudi iz *Poročila o splošnem političnem delovanju in organizacijskem delu* okrožnega komiteja za celjsko okrožje, ki ga je na okrožni konferenci avgusta 1933 podal »Robnik«.³² V njem namreč pravi: »Pred letom dni je dobilo nekaj tukajšnjih, že deloma izgrajenih marksistov prve stike s kom/unistično/ organizacijo. Od početka so se samo izobraževali, tvorili celico, pridobivali novih članov in delovali v akcijah. Pozneje smo ustanovili celice v drugih krajih deloma pa dobili zvezo s celicami od drugod. Najprej je bil ustanovljen mestni,³³ pozneje pa še okrožni komite. Njegovo delovanje se razteza na velik del bivše Štajerske in Koroške. Okr/ožni/ kom/ite/ opravlja tudi posle mestn/ega/ kom/iteja/. O.K. je skrbel za povezanost celic, oskrboval literaturo, vzdrževal stike in dajal navodila za pravilno delo.«

V gradivu Kominterne (KI) sta o delovanju celjskih komunistov v tem obdobju dva podatka. V organizacijskem poročilu slovenskega pokrajinskega vodstva centralnem komiteju iz julija 1932 je razvidno, da deluje v Celju ena skupina komunistov.³⁴ Za osvetlitev začetkov delovanja celjskega okrožja pa je ilustrativno poročilo *Gorkiča*, člana začasnega vodstva KPJ, iz septembra 1932, ki ob naštevanju okrožnih komitejev v Sloveniji navaja: »Sada rade na osnivanju OK v Celju.«³⁵

V okrožnem komiteju Celje so po doslej znanih podatkih delovali: Branko Diehl, Slavko Šlander, Kazimir Koželj - Rugelj in verjetno Alfonz Pečovnik.³⁶

Težje je določiti funkcije v samem okrožnem komiteju. Če vzamemo za izhodišče ilegalna imena in referate, ki so jim pripisani na okrožni konferenci, lahko ugotovimo: *Robnik* je imel že omenjeni politični in organizacijski referat. *Poljanec* naj bi podal poročilo o kmečkem vprašanju, a poročilo za zdaj ni znano. *Stopnik* je podal poročilo o sindikalnem delovanju, ki je ohranjeno v šifrah, te nam je sicer uspelo razrešiti, a žal ne pojasnjujejo imena referenta.³⁷

31 Kotnik sicer postavlja čas začetka organiziranega dela na zgodnjo pomlad 1932, v nasprotju s številnejšimi navedbami, ki govorijo o jeseni 1932, v: Kotnik: *Komunistična partija*, 6.

32 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5. Poročilo o političnem delovanju in organizacijskem delu na okrožni partijski konferenci za Savinjsko dolino avgusta 1933.

33 Mišljen je mestni komite KPJ Celje. Njegovi člani so bili: Slavko Šlander, Mirko Koželj in Branko Diehl, gl. SI AS, 1872, Anton Kotnik: *Razvoj delavskega gibanja in organizacije KP v Preboldu do 1934*.

34 SI AS, 1551, 1932/49, t. e. 6, Pismo sodruga X, 19. 7. 1932.

35 SI AS, 1551, 1932/97, t. e. 6, Poročilo Milana Gorkiča – Sommerja, 12. 9. 1932.

36 SI AS, 1872, Anton Kotnik: *Razvoj delavskega gibanja in organizacije KP v Preboldu do 1934*. Kotnik ima več izvodov spominov – v vseh je Diehl omenjen.

SI AS, 1872, Peter Stante: Kako se je v letih 1932–1933 partija v Celjskem okrožju rehabilitirala od udarcev Aleksandrove diktature. Stante (letnik 1914) se je leta 1933 vključil v komunistično gibanje, a v aretacijah tistega leta ni bil zajet. V spominu pa je navajal med člane vodstva še Viktorja Eržena, a za to ni nikakršnih dodatnih potrdil. Tu uporabljenih spominov pa zdaj v arhivu ni več, ostaja zapis le v seznamu in na kartotečnih listkih. Peter Stante – Skala ima obširnejši spominski zapis v SI AS 1551, t. e. 63, ki je bolj literarne narave in osredotočen na kasnejši čas.

37 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 6, Poročilo o delovanju KS na strokovnem polju v Dglnlmggo (Celjskem op. L. T. – ključ za šifro: premik dveh črk abecede) okrožju, nedat. Šifrirano poročilo je bilo v arhivu označeno kot »Ptujsko« ter vloženo časovno napačno. Alenka Nedog je z analizo dokumenta poročilo časovno in krajevno pravilno uvrstila. Tudi njena predvidevanja pri razreševanju šifer so bila velikokrat točna in so olajšala dešifriranje, ki je bilo izdelano na podlagi različnih opisov šifriranj v spominih predvojnih udeležencev.

Alenka Nedog je pravilno predvidevala, da je bil sekretar »Robnik«, vendar to ime pogojno pripisuje Slavku Šlandru.³⁸ France Filipič navaja kot sekretarja Slavka Šlandra, a brez navedbe vira.³⁹ Ime »Robnik« pa se pojavi v policijskem zapisniku zaslišanja Vilijema Šlandra, kjer ta to ime pripisuje Branku Diehlu.⁴⁰ Na sekretarstvo Branka Diehla nas usmerja tudi sodba Okrožnega sodišča v Celju z dne 9. aprila 1934,⁴¹ kjer dovolj verodostojno, s precej dokaznega materiala in izpovedovanjem obtožencev, Branku Diehlu pripisujejo komunistično delovanje na območju Celja, Savinjske doline in Slovenj Gradca, kot nedokazano mu pripisujejo tudi stike s komunisti v Rogaški Slatini.⁴² Slavku Šlandru in Kazimirju Koželju pa sodba pripisuje komunistično delovanje le v Celju in Savinjski dolini. Prav širina delovanja Branka Diehla najbolj govori v prid trditvi, da je on bil sekretar OK KPJ Celje.⁴³ Poleg razlike v izobrazbi in starosti, kot bomo še videli. Verjetno pa so tudi povojni razpleti osebnih usod Diehla in Barleta precej prispevali k tako težkemu razjasnjevanju njihove vloge v predvojnem komunističnem gibanju.⁴⁴

»Stopnik«, poročevalec o sindikalnem vprašanju na okrožni konferenci, bi lahko bil Kazimir Koželj, saj Slavko Šlander v policijskem zapisniku zaslišanja omenja sestanek 10. oktobra 1933 v Št. Pavlu, ki so se ga udeležili še Franc in Rudolf Hribar, Josip Turk in Vilijem Šlander. Šlander navaja, da je »na tem sestanku dajal Koželj, **ki se bolj razume na sindikalne organizacije** (podč. L. T.) navodila za volitve v delavsko zbornico«. ⁴⁵ O drugih članih okrožne konference ni podatkov, ki bi omogočali identifikacijo.

O tehničnem poteku konference obstaja en sam, že omenjeni spominski podatek Franca Hribarja, kjer pravi: »Poleti 1933 je bila konferenca Okrožnega komiteja, ki so se je poleg drugih udeležili še Tone Rader iz Slovenj Gradca in dva, ki ju nisem poznal.

38 Ibid., op. 7.

39 Kardelj, *Zbrana dela*, 133, op. 16. France Filipič omenja Šlandra kot sekretarja MK Celje ob aretaciji novembra 1933, Diehla pa kot sekretarja MK Celje v letu 1932 in 1933. – »Slavko Šlander - Aleš,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 13 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999), 122, in »Branko Diehl. v: *Enciklopedija Slovenije*, 2 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987), 258.

40 SI AS, 1477, KS Feuerberg, policijski zapisnik, 797, 798. Sam Diehl je v povojnih spominih zapisal: »Vršil sem funkcijo organiz. sekretarja celjskega okraja.« – SI AS 1589/IV, t. e. 4453, Branko Diehl.

41 SI_ZAC/0609 KS Kocmur Emil, sodba, 11–13.

42 Ibid.

43 Ibid. Iz sodbe, str. 12, je razvidno, da je Diehl šel s Šlandrom dvakrat na sestanek v Št. Pavel, kjer je na prvem sestanku predaval večji skupini o komunističnem delovanju in dajal navodila za pridobivanje novih članov, na drugem sestanku pa naj bi govoril o francoski revoluciji in razvoju delavskega gibanja.

44 Branko Diehl in Karl Barle sta bila 26. 4. 1948 v prvem dachavskem procesu obsojena na smrt in usmrčena. Pravno sta bila rehabilitirana julija 1978, politično pa aprila 1986. Več v *Dachauski procesi: raziskovalno poročilo z dokumenti* (Ljubljana: Komunist 1990). Peter Vodopivec, »Prispevek za zgodovino represije na Slovenskem po 2. svetovni vojni: Neobjavljen intervju z Vlastom Kopačem iz leta 1986,« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, št. 2 (2012): 275–94.

Med preverjanji signatur v prispevku sem odkrila, da imata Franc Hribar in Anton Kotnik svoje (a dopolnjene) spomine na predvojno komunistično udejstvovanje ohranjene tudi v arhivskem gradivu. – SI AS 1550, t. e. 36, Franc Hribar - Savinjšek, Okrožni komite KPS v Celju 1932/33 in SI AS 1872, Anton Kotnik, Razvoj delavskega gibanja in organizacije KP v Preboldu do 1934. Oba med takratne akterje vključujeta tudi Branka Diehla. Sproža se vrsta novih vprašanj, od cenzure, samocenzure, moralnih dilem (med lojalnostjo in osebnem etiko). V arhivu so še druga spominska besedila iz obravnavanega obdobja, ki spomin na Diehla obravnavajo različno, od ignoriranja (Rudi Hribar) do neobremenjeno pozitivnega spomina (Branko Rudolf). Vse kaže na določene osebne zavrtosti, ki bodo mogoče kdaj predmet obravnave kakšnega 'psihozgodovinarja'.

45 SI AS 1477, KS Feuerberg, policijski zapisnik, 795.

Glavni referent je bil Miha Marinko,⁴⁶ tedaj ilegalec, ki sem ga takrat prvič videl. Ta konferenca je bila v nekem opuščnem mlinu pod Hudičevim grabnom. Tam nas je zmotil neki celjski lovec, pa smo se pomaknili nato nekoliko proti Laškemu.«⁴⁷

Robnik – Branko Diehl je na konferenci podal politično in organizacijsko poročilo.⁴⁸ V prvem je orisal najprej položaj delavcev, nato kmetov, podal pregled aktualnih nalog okrožne organizacije, sledila je pred zaključkom še kritika pokrajinskega komiteja.

Poročilo začenja z ugotovitvijo: »Položaj delavstva je brez izjeme zelo slab. Povsod so bile redukcije mezd. Dela se pri skrajšanem delovnem času. Brezposelni ne dobivajo nikake podpore.« Tako zaostren prikaz položaja delavcev je povzetek poročil oziroma odgovorov na vprašalno polo. Razumljiv je seveda tudi sklep, ki sledi temu prikazu: »Ni čuda, da postaja delavstvo vedno bolj revolucionarno.« Poročilo nato s konkretnim primerom ilustrira željo po aktivnosti med delavstvom, kar spet pripelje do sklepa, »da hoče delavstvo nastopati aktivno, da pa nima aktivnih voditeljev«. Ta sklep pa vodi poročevalca do usmeritve: »Voditelj delavstva mora postati kom/unistična/stranka. Zato glejte, da razširite naš pokret med maso, da pridobite nov (kader, op. L. T.) partijcev in simpatizerjev, da z legalnim in ilegalnim delom dokažete delavstvu, da ga samo pot, ki jo gremo mi, reši kapitalističnega jarma.« Potrebno se zdi opozoriti, da poročilo navaja potrebo po legalnem in ilegalnem delu, to pa je bila taktika, ki si je med komunisti šele začenjala utirati pot po uvedbi diktature.

Sledi kratka, v komunističnem gibanju takrat splošno sprejeta negativna oznaka socialistov, ki da izgubljajo oporo tudi v kulturnih in strokovnih organizacijah. Delavstvo naj bi štel »socialistične voditelje za potrebno zlo, ker pač ni drugih«, in se ob nameravani ustanovitvi nove socialistične stranke o socialističnih voditeljih Topaloviču, Uratniku, Svetku in Erženu izražalo »prezirljivo in sovražno«.

Tudi to mnenje je večkrat ponovljeno v ohranjenih odgovorih na vprašalno polo.

Glede »kršč/anskih/ socialcev« je v poročilu prisotno mnenje, da imajo »nekaj vpliva«, »kar pa se imajo zahvaliti svoji novi revolucionarni ideologiji. Ker imamo med njimi svoje partije, jim (prav jih, op. L. T.) bomo skušali razcepiti in boljši element pobrati.« To stališče do krščanskih socialistov podpira tezo Janka Prunka,⁴⁹ da so komunisti gledali v gibanju krščanskih socialistov le taktiko SLS. Treba je opozoriti, da je bilo tako stališče resnično le delno, saj se v dokumentih, posebno od CK KPJ izrazito naglašajo, da je pojav krščanskih socialistov dvojen, na eni strani označen kot taktika SLS, po drugi strani pa tudi kot odraz radikalizacije množic.⁵⁰ CK KPJ je opozarjal,

46 Gl. op. 25.

47 *Med Mrzlico in Dobrovljami*, 24. V spominskem zapisu v arhivu Franc Hribar natančneje navaja prisotne (poleg objavljenih še Slavko Šlander, Branko Diehl in Kazimir Koželj) ter vsebino Marinkovega prispevka; govoril naj bi o svetovni gospodarski krizi kapitalizma ter nakazal imperialistično svetovno vojno, ki je kasneje izbruhnila. »Po obširni razpravi so bili sprejeti sklepi da je treba pojačati delo v sindikatih in doseči večjo povezavo s kmečkimi množicami v duhu smernic Ljudske fronte in borbe proti fašizmu.« – SI AS 1550, t. e. 36, Franc Hribar - Savinjšek, Okrožni komite KPS v Celju 1932/33.

48 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5.

49 Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977) 123, 133, 134.

50 To stališče je razvidno v Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 12. Pismo centralnega komiteja KPJ pokrajinskemu komiteju za Slovenijo, 10. 10. 1933.

da je prav pojav krščanskih socialistov za komuniste priložnost, da se z njimi na podlagi skupne platforme borijo za neposredne zahteve **ekonomske in politične narave** (podč. L. T.).⁵¹ Usmeritve centralnega vodstva pa slovenski komunisti v tem obdobju še niso osvojili. Opozoriti velja še na dejstvo, ki izhaja tudi iz poročila na celjski konferenci. V tem obdobju, ko so se krščanski socialisti ograjevali od politike SLS, so se najradikalnejši prav leta 1933 tudi formalno vključili v komunistično stranko (Slak, Brilej). Pomembno se zdi dejstvo, da so se nekatere komunisti zelo hitro vključili v pokrajinski vrh partijske organizacije. Mogoče je prav problem konvertitstva v tem prvem obdobju povzročil, da med komunisti in krščanskimi socialisti na Slovenskem (kljub pozitivnim usmeritvam centralnega vodstva) še ni prišlo do sodelovanja v širšem obsegu. To velja za skupno politično delovanje, kajti potreba po skupnem delovanju za ekonomske zahteve delavcev je bila med komunisti stalno prisotna, kar sledi tudi iz tukaj obravnavanega celjskega poročila.

Glede »fašističnih organizacij« (liberalnih, op. L. T.) poročilo sledi odgovorom celic, da »nimajo skoro nobenih pristašev in vpliva«. Poročevalec zaključuje prvi del poročila z besedami: »Kakor vidimo, je delavstvo revolucionarno in nima zaupanja v nobeno desedanjo politično organizacijo. Naše delovanje bo pa imelo uspeh, če si bomo znali pridobiti ugled /med/ mas/ami/ s pravim revolucionarnim masovnim delom.«⁵²

V nadaljevanju pisec poročila ocenjuje položaj kmetov. Bolj konkretno, kot vemo, naj bi bilo poročilo *Poljanca*, ki pa še ni znano. *Robnik* govori o hudi zadolženosti kmetov, kar 60 odstotkov naj bi bilo zarubljenih. Glavna vira dohodka kmetov sta les in živina, ki pa nimata nobene cene. Nekoliko bolje naj bi bilo le v spodnji Savinjski dolini, kjer »bo hmelj dobro prodan«, a denar naj bi se porabil le za poplačilo starih dolgov. Zato poročevalec poudarja sovražno razpoloženje kmetov proti državni oblasti, kar dobiva celo nacionalistično razsežnost, saj pravi, da ker šteje kmet »upravičeno za predstavnike režima Srbe, se pojavlja tudi nacionalno sovraštvo do njih«.

O politični usmerjenosti kmečkega prebivalstva so na konferenci ugotavljali prevladujoč vpliv SLS »predvsem radi svoje punktaške politike«.⁵³ Njeno prevlado naj bi omejili s političnim delom med kmeti. Poudarja se domnevna strankina nenačelnost: »Pokazati je treba kmetu, da so klerikalci tudi sodelovali pri ustanovitvi sedanje diktature, proti kateri se sedaj borijo toliko časa, da ne vstopijo v tej ali oni obliki sami v njo.« Glede politične diferenciacije kmeta je opazen optimizem: »Vendar so se mnogim kmetom odprle oči. Naše akcije dosegajo povsod vedno večje uspehe. Kmetje odobravajo stališče kom/unistične/ stranke.«⁵⁴ Rezultat je viden tudi nekoliko bolj konkretno, ko poročevalec pravi: »Nekaj vpliva je dobila v Savinjski dolini

51 Ibid.

52 S tem sklepom je deloma v opreki usmeritev: »O.K. si je prizadeval ustvariti skupno fronto vsega proletariata. Delalo se je po tozadevnih navodilih /v/ bivših soc/ialističnih/ organizacijah in imeli smo stika s kršč/anskimi/ socialisti, ki so nam obljubili, da nastopimo pri **ekonomskih vprašanih skupno**.« (podč. L. T.).

53 Narodnopolitična izjava SLS, objavljena konec leta 1932, v kateri je stranka odločno zahtevala narodne pravice. – Janko Prunk, »Punktacije,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 10 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 17.

54 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5.

naša stranka med kmeti. Imamo partije v društvu kmečkih fantov in deklet.⁵⁵ To je eno najboljših polj za naše delovanje med kmeti. Kjer teh društev ni, naj jih pa naši partijci osnujejo.«⁵⁶ Poročevalec poudarja možnosti in potrebe delovanja komunistov med mladino, intelektualci, pa še med podeželskimi obrtniki in mestnimi obrtniškimi pomočniki.

Sodeč po poročilu je na okrožni konferenci sledila precej odkrita kritika pokrajinskega vodstva, ki je s hitro spreminjajočimi in kontraverznimi političnimi usmeritvami potiskalo članstvo v zadrego: »Glede Pokr/ajinskega/ K/omiteja/ bi omenil, da parol ne menja kar v kratkem času in ne postavlja takih kakor na primer: Živela zveza sov/jetskih/ soc/ialističnih/ rep/ublik/ Balkana. Drugič pa: Živela sam/ostojna/ sov/jetska/ Slovenija. Slabe parole, kakor tudi hitro menjanje parol vpliva slabo na maso. V slučaju izdavanja novih parol naj se obrne preko okr/ožnih/ in mest/nih/ komitejev na celice, da izve mnenje. Drugače je njegovo delovanje dobro in zadovoljivo.« V nadaljevanju poročilo poudarja potrebo po literaturi v slovenskem jeziku, ki bi obravnavalo fašizem in kmečko vprašanje. To je posebej prosila celica v Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Zahtevali pa so tudi, da bi delavska časopisa *Delavec* in *Rdeči prapor* »posvetila več pažnje kmet-skemu vprašanju.«⁵⁷ Glede »Rdeče pomoči«, organizacije za pomoč zaprtim, priznavajo, da še ni organizirana, da pa »bomo danes skovali načrt, kako naj se to organizira«.

Zaključek *Robnikovega* političnega poročila izzveni v optimistično napoved širjenja komunističnega vpliva v perspektivi, ta optimizem pa se prepleta s trdno odločnostjo komunistov, da se tej nalogi popolnoma posvetijo: »Iz vsega vidimo, da je med delavci, kakor med kmeti položaj za revolucionarno delo zelo ugoden. Napeti pa je treba vse sile da dobimo položaj v svoje roke mi. To bo mogoče samo z vstrajnim, intenzivnim delom, kajti nič ne pride samo od sebe, tudi revolucija ne, še najmanj.«

Organizacijsko poročilo, ki naj bi ga tudi podal *Robnik*, je bilo deloma že predstavljeno.⁵⁸

Njegov drugi del pa se ukvarja z metodami delovanja komunistov. Ugotavlja, da komunisti delujejo v delavskem društvu Svoboda, v strokovnih organizacijah in športnih društvih. Mnenje poročevalca je, da delujejo »partijci uspešno in uživajo ugled delavstva«. Med slabosti pa *Robnik* šteje, da so celice ulične in ne »obratne« ter da je »delovanje preveč sektaško namesto masovno«, torej omejeno le na delo znotraj komunističnih organizacij. Teh napak se zavedajo in jih bodo skušali popraviti.

Prikaz delovanja posameznih celic je zaradi izpuščanja ključnih mest, ki naj bi bila /naknadno/ šifrirana, precej okrnjen. Z analizo vsebine lahko identificiramo le ilustrativen opis dela celice v Št. Pavlu pri Preboldu, ki se v tem času kaže kot najbolje organizirana. »Štev. 2. Tu je bila organizirana tekom tega leta tako močna organizacija,

55 Organizacija kmečke mladine med obema vojnama, od leta 1930 pod imenom Zveza kmetijskih fantov in deklet. – Anka Vidovič Miklavčič, »Društvo kmetijskih fantov in deklet,« v *Enciklopedija Slovenije*, 2 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 356.

56 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5.

57 SI_ZAC/0609 KS Kocmur Emil. Edvard Kardelj je aprila 1934 pod psevdonimom Tone Brodar izdal knjižico *Fašizem*, gl. Kardelj, *Zbrana dela*, 205–30, oktobra 1934 pa je začela izhajati *Ljudska pravica*, komunistični časopis, namenjen kmetom. Odzivnost vodstva in kritika od spodaj – znaka idealizma gibanja?

58 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5.

da jo lahko smatramo za masovno. Nahajamo mnogo celic in sicer obratnih, uličnih in kmetskih. Naši partijci uživajo zaupanje industrijskega in kmečkega prebivalstva. Delujejo kot odborniki raznih delov/skih/ društvih in društva kmetskih fantov in deklet. Partijci so se vrgli na legalno delo. Ustanovljena je bila strok/ovna/ organizacija, ki je v naših rokah. Tudi pri volitvah v del/avsko/ zbornico postavijo svojega kandidata. Po njih inicijativi se je začel štrajk v tekstilni tovarni v števil. 2, ki je končal uspešno za delavstvo, čeprav je trajal le malo časa. Svoje delovanje so raztegnili na okolico in sicer ... Ustanovljen je bil tudi mestni komite.«⁵⁹

Sledi Stopnikovo sindikalno poročilo.⁶⁰ Opisuje konkretno delo od ustanovitve partijske celice v Celju. Tu se dejansko vidi delo komunistov, ko še niso bili obremenjeni s ponavljajočimi neposrednimi usmeritvami in potrebami po legalnem delu, ustanavljanju revolucionarne sindikalne organizacije; kot sledi iz dokumentov naslednje leto, pa so vse te potrebe že sami čutili in jih tudi že poskušali uresničevati.

Opis dela v Zvezi privatnih nameščencev Jugoslavije spada prav v področje legalnega dela v sindikatih; tam so bili, kot sami pravijo, »močna radikalna opozicija«. Pomembna se zdi ugotovitev poročevalca: »Dosegli smo precejšnje vzvalovanje teh ljudi, mnogo govorjenja in razburjenja duhov«, torej politizacijo ljudi in ustvarjanje nemirnih razmer. Komunisti pa dela v omenjeni Zvezi niso nadaljevali, ker so ocenili, da bodo več dosegli drugje. Centralni komite⁶¹ je to aktivnost Celjanov ocenil kot »sektaško«, kljub temu da so ga tako že v svojem poročilu označili celjski komunisti sami.

Tudi z akcijo ob izvolitvi v upravo društva stanovanjskih nameščencev so bili celjski komunisti zadovoljni s svojim obrobnim položajem, ki jim je dal možnost nadzora in vpliva. Zanimiv je odgovor CK, ki je predstavil svoje mnenje o vlogi komunistov, ki ni v tihi podpori nasprotnikov in obstranskem vplivu nanje, ampak v razkrinkovanju nasprotnikovih nepravilnosti pred javnostjo. CK je tudi pozval k takojšnji kritiki nepravilnega postopanja, saj da bo s tem borba proti odstopanju od **partijske linije** (podč. L. T.) uspešnejša in dvignila se bo raven »aktiva in članstva«. ⁶² In spet je CK mnenja, da je praksa celjskih komunistov »sektaška«.

Poročevalec samokritično poroča še o drugih manjših komunističnih akcijah med uradniki, a je mnenja, da ni uspehov, ker ljudje za revolucijo še niso zreli: »Toda ljudje niso zgrajeni in njihovo revolucionarno razpoloženje je zelo potlačeno.« Ponosen pa je na aktivnost majhne skupine komunistov, saj posebej poudarja, da je omenjene akcije vršilo članstvo ene same celice s pomočjo nepovezanih članov in simpatizerjev.

V poročilu nato sledi predstavitev sindikalnega dela na terenu v okrožju, ki je postala lažje razumljiva po tem, ko nam je uspelo razrešiti šifre. Poročilo govori o močnem delovanju med tekstilci v Št. Pavlu, kjer si obetajo uspeh kandidata za volitve v Delavsko zbornico, o slabi povezavi članov stranke v Prevaljah, Mežici in premogovniku Leše. Opisani so kraji, kjer komunisti dobivajo zveze, v premogovnikih Huda jama, Zabukovica in med železarji v Štorah. V poročilu je omenjen še kraj Konjice,

59 Ibid.

60 Ibid., dok. št. 6.

61 Ibid., dok. št. 12.

62 Ibid.

kjer so komunisti zvezo izgubili, omenjeni pa so še kraji, kjer ni strokovnih organizacij, Slovenj Gradec ter Žalec – Gotovlje. Poročevalec posebej poudarja, da ne omenja krajev, industrij in strok, kjer komunisti še niso aktivni, samokritično ugotavlja pomanjkljivosti poročila, to je pomanjkanje statistike, in vzroke zanje pripisuje premajhni vestnosti celic in neusklajenemu delu z ostalimi poročevalci.

V zaključku poročevalec računa na razumevanje vodstva, čeprav bi zaslužili kritiko, saj se jim zdijo razmere posebne: »Naj sprejme KSJ to poročilo njenih najnovejših članov. Prepričan sem, da bo imela razumevanje za položaj v katerem delamo, čepravno pade naše delo in nedelo še pod tako kritiko, mi smo pripravljeni nanjo. Nanjo in na vse bodoče naloge, dokler v koncernu s proletarijatom vsega sveta ne zvalimo s svojih ramen to breme težko ...«⁶³

Stopnikovo strokovno poročilo se zdi dober pokazatelj razmer. Iz njega je jasno razvidno delo samoiniciativne skupine komunistov, ki se je izoblikovala na manjšem teritoriju. Ta skupina je sama sproti samostojno analizirala in prilagajala svoje delo. Iz poročila se razbere zavedanje poročevalca, da komunisti začenjajo delo z ničelne točke, kar je čas po uvedbi kraljeve diktature dejansko tudi bil. Komunisti so presodili, da je vsako delovanje, tudi če je še tako neznanost (ali celo neuspešno), boljše kot pa pasivno opazovanje. V razmerah ilegale je vsaka akcija, in nato analiza te akcije, pomenila nabiranje izkušenj. Prav teh pa je komunistom primanjkovalo. Iz poročila je razvidno prizadevanje za prodor iz zaprtosti med množice. Leta 1933 so se komunisti že pojavili v javnem političnem življenju z nastopi na volitvah v Delavsko zbornico,⁶⁴ delavskih zaupnikov in na občinskih volitvah. Vidi se že jasnejša usmeritev komunistov glede dela zlasti v sindikatih in med kmeti. Za oboje so forsirali posebne skupine za množično delovanje, ki se kot oblike sicer niso obnesle, kljub temu pa so prinesle nove izkušnje in spoznanja.⁶⁵

Delegati okrožne konference so ob zaključku na podlagi referatov in diskusije sprejeli tudi sklepni dokument ali resolucijo. V njem so na sedmih straneh predstavili svoj pogled na gospodarski položaj v svetu, Jugoslaviji, takratni Sloveniji in na Celjskem. Poudarili so gospodarsko razsulo, imperialistična nasprotja, razredne spopade, napad mednarodnega kapitalizma na »delovno ljudstvo«. Navedene ocene nedvoumno izhajajo iz kominternskih stališč oziroma kongresa KPJ iz leta 1928, saj resolucija enako poudarja krizo imperializma, nevarnost imperialističnega napada na SZ, diktaturo kot izhod iz krize. V uvodni oceni stanja svetovnih dogodkov se celjskim komunistom kaže sledeče stanje: v svetovni krizi, ki je zajela vse plasti družbe, se buržoazija rešuje, ne z demokracijo (liberalizmom), ampak z okrepljenim izkoriščanjem šibkejših (delovnih množic, podrejenih narodov). Za komuniste sta »demokracija« in »liberalizem« kapitalizma le »maska«, ki pa se marsikje odlaga, zato je vedno več

63 Ibid., dok. št. 6.

64 Kot se spominja Franc Hribar in navaja tudi Kotnik, so oktobra 1933 na volitvah v Delavsko zbornico v tekstilni tovarni v Preboldu na rdeči listi socialistične Strokovne komisije izvolili komunisto Franca Hribarja, ki pa je bil mesec dni kasneje zaradi komunistične dejavnosti zaprt. – *Med Mrzlico in Dobrovljami*, 25. Kotnik, *Komunistična partija*, 10, 11.

65 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« 18, 19.

fašističnih diktatur. Z njimi se stopnjujeta teror in izkoriščanje delovnega ljudstva. Vsem pa je skupno obvladati krizo na račun »prve proletarske države ZSSR« (str. 1). Socialistične stranke so povezane z buržoazijo. V tako negativistični oceni situacije je razumljiv sklep, da komunistično gibanje uživa »vedno večje simpatije širokih množic«. Logična se zdi postopnost do sklepa, da je »njena (komunistična) revolucionarna taktika / ... / vedno očitneje edina pot do vlade delavcev in kmetov, do diktature proletariata in do (cilja, op. L. T.) socializma« (str. 2).

Podčrtati velja zavedanje, da je diktatura proletariata le sredstvo, torej le etapa do cilja. Ta cilj pa je socializem, ki naj bi bil družba enakopravnih.

Analiza stanja v Jugoslaviji je v resoluciji izrazito negativistična do oblasti in vseh akterjev kraljeve diktature. Komunisti v razmerah gospodarske krize poudarjajo eksistenčno krizo delavcev in kmetov (nižanje plač, brezposelnost, dolgovi) pa tudi pritisk nad buržoazijo nesrbskih narodov in odrinjenost nižjih slojev srbske buržoazije. Porast množičnih stavk (Huda jama, Št. Pavel) ocenjujejo kot porast revolucionarnosti množic. Vse pa je priložnost za komunistično stranko, ki je poklicana za njeno vodenje, a še ni dovolj usposobljena.⁶⁶

Opozoriti gre še na en vidik delovanja obravnavane skupine komunistov – socialno stanje in starost. Začetno in hkrati vodilno jedro celjskih komunistov so predstavljali: Branko Diehl – »diplomirani filozof«,⁶⁷ letnica rojstva 1905, Slavko Šlander – »zobotehnik«, 1909, Kazimir Rugelj – Koželj – »trgovski nameščenelec«, 1907, in Alfonz Pečovnik – »zasebni uradnik«, 1910.⁶⁸

Središčno začetno delovanje omenjenih celjskih komunistov je bilo v Zvezi privatnih nameščencev, torej na neproletarskem področju. Šele po začetnem in neuspešnem delu v meščanskih krogih so – po analizi tega dela – svoje napore usmerili tja, kjer naj bi imeli več odmeva. Iz predstavljenih poročil izhaja, da so se celjski komunisti zavedali, da je področje primerno za njihovo delovanje, delo med delavci in kmeti. Ti so bili, po oceni komunistov, zaradi izredno slabega ekonomskega položaja bolj naklonjeni radikalnejšim – revolucionarnim rešitvam. Ekonomska komponenta delovanja je v ospredju tudi v ohranjenih odgovorih celic na vprašalne pole. V njih lahko opazimo, da vse celice pri vprašanju, katere so glavne zahteve delavcev in kmetov, opozarjajo na ekonomske zahteve. Med odgovori po izčrpnosti izstopata dva: odgovor Branka Diehla za celico Gaberje in odgovor Franca Hribarja za celico »Marks«. ⁶⁹ Na zgoraj omenjeno vprašanje o zahtevah delavcev prvi odgovarja: »Industrijski delavci zahtevajo 40 urni delavnik, zak./onsko/ določitev eksistenčnega minimuma, zvišanje plač na istega, polna zaposlitev. Obrtni delavci isto. Brezposelni: Delo ali redno brezposelno podpora od strani države.« Hribar pa poleg ekonomskih in socialnih zahtev postavlja tudi politične: »za svobodo organiziranja«. ⁷⁰

66 SI AS, 1551, 1934 /290, t. e. 9, Resolucija konference celjske okrožne organizacije KSJ. Dokument je v arhivu uvrščen v leto 1934, a je Alenka Nedog odkrila neustrezno uvrščenost.

67 Filozof, inženir kemije. Študij kemije v Ljubljani je potekal med vojnama na filozofski fakulteti.

68 Podatki posameznikov so vzeti iz sodbe v kazenskem spisu Emil Kocmur, SI_ZAC/0609.

69 Ibid.

70 Ibid.

Če si pogledamo še starost omenjenih komunistov, opazimo, da je v razponu od 23 do 28 let. To pomeni, da niso bili več zelo mladi, imeli so že nekaj življenjskih izkušenj, saj so bili vsi, razen Diehla, tudi zaposleni. Ob tem gre opozoriti, da je bil Diehl od Šlandra starejši in je imel višjo izobrazbo. Oboje podpira tezo o njegovi vodilni funkciji v okrožju.

Jeseni 1933 je policiji uspelo med komuniste v Ljubljani vtihotapiti dva svoja sodelavca, ki sta med slovenskimi komunisti konec leta 1933 in v začetku leta 1934 sprožila obširne aretacije. Aretacije so se začele 19. novembra med komunisti v Slovenj Gradcu in se nato do 4. decembra razširile še na komuniste v Celju in Savinjski dolini. Od 3. do 6. aprila 1934 je pred Okrožnim sodiščem v Celju tekla razprava proti skupini 22 komunistov, ki so bili 9. aprila obsojeni zaradi članstva v »tajni komunistični stranki Jugoslavije, torej v društvu, ki ima namen propagando komunizma in terorizma⁷¹ ter nelegalno prilastitev oblasti«. Obsojeni so bili še razširjanja časopisov in letakov, katerih vsebina »meri na to, da se ljudstvo naščuva zoper državna oblastva in da se ogrozi javni mir ter spravi v nevarnost javni red, s čimer so istočasno vršili pismeno propagando, da je treba izpremeniti politični in socialni red v državi z zločinstvom, nasiljem in terorizmom ...«

Na tri leta robije – težke ječe, so bili obsojeni trije: Branko Diehl, Slavko Šlander in Anton Rader. Kazimir Koželj in Franc Hribar sta bila obsojena na dve leti in šest mesecev robije, Viljem Šlander, Rudolf Hribar ter Josip F. Turk na dve leti in tri mesece robije, deset obsojencev je dobilo od 4 do 14 mesecev strogega zavora, štirje so bili oproščeni.⁷²

Aretacije konec leta 1933 niso zajele le celjskih komunistov, ampak tudi jeseniške, notranjske, ljubljanske, mariborske in ptujske. Po številu zaprtih so bile najbolj množične v vsem obdobju diktature. Niso pa prizadele pokrajinskega vodstva in priprave na pokrajinsko konferenco so bile odložene na prihodnje poletje. Konferenca, ki je bila izvedena septembra 1934 v Goričanah, je ocenila izkušnje obnavljanja in utrdila organizacijo. Tudi Celjani so na njej imeli svojega delegata (Peter Stante), kar je bil dokaz, da aretacije komunističnega gibanja niso uničile.

Danes, ko sledimo podrobnim korakom delovanja predvojnih komunistov, opazimo neizmerno vero, požrtvovalnost politične usmerjenosti »vernikov za boljši jutri«. Vidimo pa tudi tragične izkušnje vojne (taborišča) in povojnih razmer (krivična obsodba na smrt). In zaradi povojne usode je prisoten tudi (ideološki ali človeški?) javni izbris spomina na delovanje za nazaj (Diehl). A v arhivu so se ohranili spomini – zavoljo mirnejše vesti posameznikov ali pa zato, da bo zgodovina pravičnejše sodila?

71 Po Zakonu o zaščiti države se pojem komunizem pojavlja istočasno s pojmom terorizem. Če ta pojem opredeljujemo v najširšem smislu kot ustrahovanje, to je grožnja z nasiljem, potem seveda drži, saj komunisti odkrito pozivajo na upor proti »nasilni« oblasti z nasiljem, za uvedbo diktature proletariata. V današnjem smislu, ko se terorizem pojmuje predvsem kot nasilje nad civilnim, tj. nedolžnim, nebojujočim prebivalstvom (več o tem v knjigi *Terorizem, filozofska vprašanja*, ur. Igor Primorac, Ljubljana: Krtina, 2005), pa komunizem Marxove usmeritve ne bi bil več vključen.

72 SI_ZAC/0609, KS Kocmur Emil.

Seznam virov in literature

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1477, Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju.
 - SI AS 1550, Spominsko gradivo.
 - SI AS 1551, Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju 1869–1990.
 - SI AS 1589/IV, CK ZKS.
 - SI AS 1872, Zbirka spominskega gradiva o delavskem gibanju 1918–1945.
- SI_ZAC, Zgodovinski arhiv Celje:
 - SI_ZAC/0609, Okrožno sodišče Celje.

Literatura

- Bebler, Aleš. *Čez drn in strn: Spomini*. Koper: Lipa, 1981.
- *Dachauski procesi: Raziskovalno poročilo z dokumenti*, ur. Martin Ivanič. Ljubljana: Komunist, 1990.
- Filipič, France. »Branko Diehl.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 2, 258. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Filipič, France. »KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov.« *Zgodovinski časopi*, 32, št. 3 (1978): 295–317.
- Filipič, France. »Rdeči prapor.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 10, 122. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Filipič, France. »Rdeči signali.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 10, 122. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Filipič, France. »Slavko Šlander-Aleš.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 13, 61. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939: 1. in 2. knjiga*. Ljubljana: Borec, 1981.
- Gašparič, Jure. »Uvedba diktature kralja Aleksandra.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 46, št. 1 (2006): 241–54.
- Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo: Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Hribar, Franc – Savinjšek. »Tovarna Prebold in njeno delavstvo.« V: *Med Mrzlico in Dobrovljami*, ur. Stane Terčak, 17–40. Celje: s. n., 1955.
- Kotnik, Anton – Robida. »Slavko Šlander in razvoj progresivnega gibanja v Preboldu.« V: *Med Mrzlico in Dobrovljami*, ur. Stane Terčak, 55–60. Celje: s. n., 1955.
- Kotnik, Anton. *Komunistična partija v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjske doline (1920–1941)*. Žalec: Občinska kulturna skupnost, 1975.
- Marinko, Miha. *Moji spomini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971.
- McKenzie, Kermit E. *Comintern e rivoluzione mondiale 1928–1943*. Firenze: Sansoni S.p., 1969.
- Prunk, Janko. »Punktacije.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 10, 17. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- *Terorizem: filozofska vprašanja*, ur. Igor Primorac. Ljubljana: Krtina, 2005.
- Trampuž, Lilijana. »KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934. S posebnim poudarkom na pripravi pokrajinske konference: Magistrsko delo.« Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1992.
- Trampuž, Lilijana. »Primorski emigranti-komunisti v Ljubljani v času šestojanuarske diktature.«

V: *Zbornik Janka Pleterškega*, ur. Oto Luthar in Jurij Perovšek, 349–54. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.

- Vidovič Miklavčič, Anka. »Društvo kmetijskih fantov in deklet.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 2, 356, 357. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Vodopivec, Peter. »Prispevek za zgodovino represije na Slovenskem po 2. svetovni vojni. Neobjavljen intervju z Vlastom Kopačem iz leta 1986.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, št. 2 (2012): 275–94.

Objavljeni viri

- Kardelj, Edvard. *Zbrana dela: Prva knjiga maj-junij 1928 – december 1934*, ur. France Filipič. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- Kidrič, Boris. *Zbrana dela 1*, ur. France Filipič. Ljubljana: Državna založba Slovenije in ČZDO Komunist, 1987.

Neobjavljeni viri

- Nedog, Alenka. »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem: Četrta pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo 1934: Neobjavljen elaborat.« Ljubljana, 1975. Hrani INZ.

Lilijana Trampuž

THE ACTIVITIES OF THE BANNED COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA DURING THE JANUARY 6TH DICTATORSHIP (THE EXAMPLE OF THE CELJE DISTRICT BETWEEN 1932 AND 1933)

SUMMARY

After the introduction of King Alexander's dictatorship in Yugoslavia in January 1929, the communists operating underground rebelled and called for armed resistance against it. The authorities imprisoned many communists, while some of them retreated abroad, leaving only separate organisations and individuals without any leadership and connections. After the standstill, the individuals reconnected and set out to restore the communist organisation.

In the Celje district, the communists established contacts with the district leadership in the autumn of 1932. There, the police registered numerous communist actions that involved the dissemination of propaganda materials in particular. In these materials, the communists praised the Russian Revolution, the Bolshevik order, and the successes of the Russian five-year plan, while calling upon the workers and peasants

to gather weapons for an armed uprising. They appealed to the Slovenian youth to establish communist cells; engage in theoretical and practical preparations for the revolutionary activities; and form a united front against the authorities as well as the political and social system in the state to introduce the communist system. The contents of the fliers reveal the orientation of the communist movement and its goals: to ensure a better economic, social, and political position of the workers and peasants; overthrow the authorities and “shed the yoke of capitalism”; and take over the power. The aim of the discussion is to shed light on the restoration of the communist movement in the Celje district and, by analysing the materials of the district conference, clarify the self-criticism and criticism of the contemporaneous communists as well as explain certain ambiguities regarding the references to the district secretary.

The analysis of the documents, mostly collected and commented on by Alenka Nedog, reveals that Branko Diehl played a significant role in the restoration of the communist movement in the Celje district. Others who were involved, however, remembered Slavko Šlander in particular. The author wonders whether Branko Diehl’s fate during and after the war caused the obliteration of memory also in retrospect – at least the public memory, as references to Diehl have been preserved in the archives.

The district conference materials attest to the planning as well as the actual processes involved in the gradual reorientation of the communist activities towards establishing legal organisations in the expert, cultural, and professional field, when the focus of the communists’ endeavours started to shift from the armed struggle against the dictatorship to the struggle for the everyday demands of workers and peasants and the improvement of their economic, social, and political position.